

Dr Dževad Juzbašić

O UKLJUČENJU BOSNE I HERCEGOVINE U ZAJEDNIČKO AUSTROUGARSKO CARINSKO PODRUČJE

Austro-Ugarska je prije okupacije 1878. imala glavni udio u spoljno-trgovinskom prometu Bosne i Hercegovine. Najveći dio ovog prometa bio je vezan za austrougarsko tržište, a Trst i Beč bili su centri preko kojih je išlo sedam do osam desetina cjelokupnog bosanskohercegovačkog eksporta i importa.¹⁾ Ovakav pravac pretežnog dijela bosansko izvozno-uvozne trgovine pred okupaciju bio je uslovljen sticajem geografskih okolnosti, specifičnostima privrednog razvitka, postojećim političkim odnosima i carinskim sistemom. Na gotovo dvije trećine svoje granice Bosna i Hercegovina je bila opkoljena teritorijem koji je pripadao Habsburškoj Monarhiji. Tamo su se nalazile najbliže morske i riječne luke kao i željezničke veze. Najvažniji trgovački putovi u Bosni i Hercegovini, koji su išli dolinama rijeka, bili su okrenuti u tom smjeru, tj. prema Savi i Jadran-

¹⁾ Dž. Juzbašić, *Izvještaj Hermana von Sautera o odnosima Bosne i Hercegovine i Monarhije u svjetlu austrougarskih ekonomskih suprotnosti*, Godišnjak Društva istoričara BiH XVIII, Sarajevo, 1970, str. 52-53. Podaci o obimu ovog prometa za pojedine godine osjetno variraju. Vidi tabelu koju je za razdoblje od 1857. do 1874. izradio I. Tepić, *Trgovina Bosne i Hercegovine od 1856. do 1875*, Beograd 1978 (Rukopis magistarskog rada) str. 116, 117 i nap. 24 str. 166. Prema jednom izvještaju v. Thömmela datiranom 1. 5. 1878. bosanskohercegovački izvoz iznosio je 10 miliona a uvoz 8 miliona guldena, ili izraženo u krunama 20, odnosno 16 miliona kruna. Prema tome, obim cjelokupne razmjene bio je oko 36 miliona kruna. Ovo se približno podudara sa drugim podacima koji vrijednost spoljnotrgovinske razmjene Bosne i Hercegovine prije okupacije procjenjuju na oko 34 miliona kruna (Dž. Juzbašić, op. cit. str. 52, 53). Podrobnije u pogledu količine i vrijednosti pojedinih vrsta robe koja je iz Austro-Ugarske ili preko nje izvožena i uvožena u Bosnu i Hercegovinu u 1874. vidi V. Bogičević, *Građa za proučavanje ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875*. (Prema podacima izvještaja austrougarskog generalnog konzula dr Svetozara Todorovića u Sarajevu iz 1875), Godišnjak I/1949, str. 222-227.

skom moru. Stoga je najveći dio potreba Bosne i Hercegovine podmirivan u susjednoj Monarhiji ili tranzitom preko njenih jadranskih luka ili željeznica.²⁾

U osnovi carinskog režima u Bosni i Hercegovini bio je austro-turski trgovački ugovor od 22. maja 1862. (RGB1 Nr br. 42), odnosno njegovih dodatni akti od istog datuma. Tim aktima načinjen je izuzetak u pogledu trgovine sa Bosnom i Hercegovinom tako što je na robu uvezenu iz Habzburške Monarhije plaćana uvozna carina od 6% od vrijednosti, a na izvezenu robu 1%, za razliku od opšte turske carinske tarife koja je bila utvrđena u iznosu od 8% na uvezenu robu. Takođe je uz plaćanje carine od 20% osiguran i uvoz austrougarske soli.³⁾ U Bosni i Hercegovini se, naime, osim turske i vlaške soli smjela uvoziti samo so iz susjedne Monarhije.

Međutim, iako je prije okupacije uvoz robe austrougarske provenijencije bio u pogledu carinskog tretmana povlašten, u Bosnu i Hercegovinu su u priličnim količinama uvoženi, takođe, engleski, francuski i italijanski fabrikati, kao i roba iz drugih dijelova Otmanskog Carstva.⁴⁾ Tako su iz Engleske uvoženi pamučna pređa i pamučne tkanine, iz Njemačke, Engleske i Švajcarske vunena roba, marame, kratka roba, krznena i svilena roba, iz Italije svila, čoha i pirinač, iz njemačkih, holandskih i francuskih fabrika dolazio je šećer, a bakar je uvožen iz Francuske i Njemačke itd. Od sve robe koja je 1867. bila uvezena u Bosnu i Hercegovinu preko savske i dalmatinske granice na robu porijeklom iz Habzburške Monarhije otpadalo je 26,22%, dok je ostalih 73,78% bila roba iz ostalih evropskih zemalja koju su austrijski trgovci nabavljali i isporučivali bosanskim trgovcima. Učešće austrijske robe u bosanskom importu bilo je u stalnom porastu, pa je već dvije godine kasnije, 1869, ono iznosilo 33,82%.⁵⁾

²⁾ D. Pavličević, *Odras bosansko-hercegovačkog ustanka 1875-1878. na gospodarske prilike u Hrvatskoj*, Časopis za suvremenu povijest, br. I, Zagreb 1971, str. 91-92.

³⁾ Motivenbericht zum Gesetzentwurfe betreffend die Herstellung eines gemeinsamen Zollverbandes mit Bosnien und der Herzegowina, 20, der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses; I. Tepić, op. cit. str. 151-152, 183-185. Prema austro-turskom trgovinskom ugovoru iz 1862. na svu robu uvezenu ili izvezenu iz Turske po odbitku 10% od vrijednosti robe plaćala se carina u iznosu od 8%, s tim što je bilo predviđeno da se carina na robu izvezenu iz Turske iz godine u godinu smanjuje za 1%. Ugovor je sklopljen na sedam godina, ali je bio prolongiran. Odredbe austro-turskog ugovora iz 1862. u pogledu carinske stope od 8% na uvezenu i izvezenu robu iz Turske i smanjenju izvozne carine za 1% godišnje bile su analogne odredbama novih trgovinskih ugovora koje su Velika Britanija i Francuska sklopile 1861. sa Portom. I. Tepić, *Ibidem*; Uporedi J. Roskiewicz, *Studien über Bosnien und die Herzegovina*, str. 311. i T. Bajkić, *Istorija srpske trgovinske politike, I sv., Austrougarska trgovinska politika na Balkanu do 1880*, Beograd 1902, str. 8 i 9.

⁴⁾ F. Hauptmann, *Memorandum šefa finansijskog odjeljenja bosanskohercegovačke Zemaljske vlade Plenkera o finansijskoj problematici Bosne i Hercegovine u prvim godinama austro-ugarske okupacije*, Glasnik Arhiva i društva arhivista BiH 8-9, 1968-1969, str. 550.

⁵⁾ I. Tepić, op. cit. str. 143-155.

Austrija je bila glavni i najvažniji trgovački partner i kad je riječ o bosanskohercegovačkom eksportu. Proizvodi iz Bosne i Hercegovine (cerealije, stoka i stočarski proizvodi, šljive, drvo, duhan i dr.) nalazili su prođu na tržištu u Monarhiji ili su posredstvom austrijskih trgovaca plasirani u drugim evropskim zemljama, u Italiji, Njemačkoj, Engleskoj, Francuskoj i dr. Izvoz proizvoda bosanskog zanatstva u balkanske zemlje, Srbiju, Crnu Goru, Vlašku i Albaniju bio je u opadanju zbog konkurencije evropske industrije. Uvoz sa ovog područja bio je bez posebnog značaja, jer je ekonomska struktura pomenutih zemalja i Bosne bila slična.⁶⁾ Veću važnost imao je import orijentalne robe (svila za izradu pozamanterije, gotova odijela, tepisi i ostala luksuzna roba) iz Carigrada i drugih dijelova Turske, kao i uvoz duhana.⁷⁾ Sarajevo je bilo centar trgovine orijentalnom robom, koju su vodili Muslimani, Jevreji i Srbi. Inače, srpski i jevrejski trgovci bili su do 1878. glavni reprezentanti bosanskohercegovačke spoljne trgovine. Pretežan dio ove trgovine, koja se odvijala sa Trstom i Bečom bio je u rukama srpskih trgovaca.

Međutim, najveće profite od prometa robom iz austrijskih fabrika i drugih zemalja, koja se uvozila u Bosnu i Hercegovinu, kao i od velikog dijela bosanskog izvoza imali su trgovci naveliko iz Trsta, Beča i dr. Oni su se javljali i kao kreditori bosanskih trgovaca. Nemajući dovoljno potrebnog kapitala, bosanski trgovci su se sve više zaduživali kod austrijskih firmi.⁸⁾

Uvoz engleske manufakturne i kolonijalne robe išao je velikim dijelom preko Trsta i odatle opet preko Splita, Dubrovnika, a kasnije naročito preko Metkovića u unutrašnjost zemlje. Stoga su Englezi sredinom 19. vijeka bili živo zainteresovani za ostvarenje plana Porte, koji je inicirao Omer-paša Latas, da se uspostavi neposredna veza Bosne i Hercegovine sa Carigradom preko Sutorine i Kleka. Turski plan je imao u vidu uspostavljanje pogodnije komunikacije za transport vojske, ali bi jednom uspostavljena ova veza služila i za prevoz inostrane robe.⁹⁾ U decenijama koje su prethodile okupaciji engleski uvoz u Bosnu i Hercegovinu uzmicao je ispred uvoza austrijske i njemačke manufakture,¹⁰⁾ pa je razumljivo nastojanje Engleza da se stvori takva komunikacija koja će omogućiti direktan import u Bosnu i Hercegovinu. To je bilo poželjno i s obzirom na težinu kopnenog puta koji je od Carigrada i Soluna vodio u Bosnu. Inače, loše komunikacije i transportne teškoće bile su po ocjeni savremenika velika prepreka za trgovački promet u zemlji. Njegov nivo je bio uslovljen niskim stepenom razvitka privrede i društva.¹¹⁾

⁶⁾ Ibidem.

⁷⁾ Vidi J. Roskiewicz, op. cit. str. 313,315.

⁸⁾ I. Tepić, op. cit. str. 160.

⁹⁾ Vidi R. Zaplata, *Privredne prilike Bosne i Hercegovine polovinom 19. vijeka* (Iz povjerljive arhive austrijskog generalnog konzula u Sarajevu), Glasnik Zemaljskog muzeja (GZM) XLV, Sarajevo 1933, str. 87, 88.

¹⁰⁾ V. Skarić, *Iz prošlosti Bosne i Hercegovine 19. vijeka*, Godišnjak I/1949, str. 20-21.

¹¹⁾ J. Roskiewicz, op. cit. str. 84,85.

Za Topal-Osman-paše činjeni su pokušaji da se bosanskim trgovcima omogućí direktan kontakt sa zapadnoevropskim tržištem. Međutim, posrednička uloga austrijskih trgovaca nije time mogla biti dovedena u pitanje. Takođe zahvaljujući svojoj dominirajućoj ulozi na Jadranu, Austrija je spriječila otvaranju slobodne luke u Kleku, koji je ostao samo kao luka preko koje su u slučaju potrebe mogle doći nove turske trupe.¹²⁾

Međutim, općenito uzevši, privredni položaj Habzburške Monarhije na Balkanu nije bio povoljan. Od sredine 19. vijeka dolazi na Balkanu do korijenitih promjena na štetu tradicionalne trgovine srednje Evrope a u korist Engleske i Francuske, čiji brodovi sve intenzivnije posjećuju turske luke. I prve željezničke pruge, koje su građene od obale Crnog mora prema Dunavu, s ciljem da se obiđe tada još neregulisano ušće Dunava, bile su prvenstveno u interesu pomorskih trgovačkih sila, kao i ostale željeznice na Balkanu izgrađene do Berlinskog kongresa. Uprkos nastojanju da u vlastitom interesu realizuje niz planova izgradnje željeznica na istoku, Austrija je u stvarnosti morala do 1878. stalno uzmicati na Balkanu ispred strane konkurencije.¹³⁾

Ustanak u Bosni i Hercegovini 1875. prouzrokovao je opadanje razmjene sa Austro-Ugarskom, posebno poremetivši trgovačke veze sa susjednom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Na to su trgovački krugovi u Monarhiji žustro reagovali i pokazali su po izbijanju ustanka veću revnost od političara u zahtjevima da Austro-Ugarska odmah izvrši aneksiju Bosne i Hercegovine.¹⁴⁾ Inače, događaji na Balkanu 1875-78. uticali su na dalje opadanje austrijskog izvoza na ovo područje. Prema podacima, koje je u januaru 1879. iznio u Donjem domu austrijskog parlamenta poslanik Neuwirth, na Austriju je prije nepunih 20 godina otpadalo dvije trećine cjelokupnog importa u Tursku, da bi se to učešće u vrijeme okončanja istočne krize svelo na svega jednu petnaestinu. U ovom importu, koji se većinom sastojao iz gotovih fabrikata, Engleska je učestvovala sa 240 miliona franaka, Francuska sa 45 miliona, a Austrija sa samo 34,2 miliona franaka, pa ju je Rusija bila skoro stigla sa 32,4 miliona franaka. Karakteristično je, kad je riječ specijalno o pamučnoj robi da je ovu robu Engleska izvozila u Tursku u iznosu od 170,9 miliona franaka, dok je iz Austrije bilo izvezeno samo za 120 hiljada franaka.¹⁵⁾

¹²⁾ I. Tepić, op. cit. str. 142-143, 160.

¹³⁾ R. M. Dimtschoff, *Das Eisenbahnwesen auf der Balkanhalbinsel*, Bamberg 1894, str. 5-13, 16, 40-41; F. Hauptmann, *Österreich-Ungarns Werben um Serbien 1878-1881*. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 5, Bd. W. Rechberger, *Zur Geschichte der Orientbahnen*, Österreichische Osthefte 5/1960, str. 5/1960, str. 348 i dalje.

¹⁴⁾ Vidi: D. Pavličević, op. cit. str. 92-94; M. Despot, *Prilog proučavanju trgovine Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom 1873-1880*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, br. 11-12/1975-1976, str. 237-244.

¹⁵⁾ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, VIII Session, XII Band, 415 Sitzung der 8 Session 18. I 1979, str. 13.300.

Još ranije pod uticajem ekonomske krize (1873) i tendencija visoke carinske zaštite, koje su sve više dolazile do izražaja u međunarodnoj razmjeni i austrijski poslovni krugovi postavljali su odlučne zahtjeve za aktiviranje eksporta na evropskom jugoistoku i Bliskom istoku. Da bi se to postiglo tražilo se u prvom redu uspostavljanje direktne željezničke veze sa Carigradom i Solunom. Paralelno s tim, postavljen je pored ostalih i zahtjev za izgradnju neposredne željezničke veze sa Švajcarskom i Francuskom (Arllbergbahn), kako bi se izvoz Monarhije na zapad učinio nezavisnim od njemačkih željeznica i Bizmarkove tarifne i carinske politike.¹⁶⁾

U toku istočne krize austrijski privredni krugovi traže, pored sređivanja političkih prilika u Turskoj, da se uspostavi carinski savez balkanskih država pod vođstvom Austro-Ugarske i insistiraju na izgradnji željezničkih komunikacija koje treba da otvore Balkan austrijskim industrijskim proizvodima.¹⁷⁾ Zahtijevajući da Monarhija odmah izvrši aneksiju Bosne i Hercegovine, oni su imali u vidu proširenje tržišta za svoju robu i osiguranje izvora sirovina za industriju. I hrvatska buržoazija bila je motivisana prvenstveno privrednim razlozima kada su njeni eksponenti tražili da se Bosna i Hercegovina pripoji Austro-Ugarskoj, u uvjerenju da će to biti i priključenje Hrvatskoj.¹⁸⁾

U vrijeme zaključenja Sanstefanskog mira Heinrich Haymerle, koji je tada bio austrougarski predstavnik u Rimu, sugerisao je Andrassy-ju da se neodložno ispituju tehničke mogućnosti za uključenje Bosne i Hercegovine u austrougarsku carinsku uniju. Carinsko priključenje Bosne i Hercegovine bilo je, u stvari, stara ideja barona Karla von Brucka, koju je on kao internuncij izložio za vrijeme krimskog rata grofu Boul-Schauensteinu, nasljedniku kneza Schwarzenberga na položaju kancelara. Prema Haymerleu, ovu ideju je bilo moguće realizovati, iako bi Bosna i dalje ostala nominalno pod Turskom, kojoj bi trebalo dati odštetu za carinske prihode.¹⁹⁾

¹⁶⁾ Vidi K. H. Werner, *Österreichs Industrie — und Aussenhandelspolitik 1848 bis 1948*. (u Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848-1949, Wien 1949), str. 411-412; L. Graier, *Das österreichische Verkehrswesen im Wandel eines Jahrhunderts*, ibidem str. 549.

¹⁷⁾ M. Ekmečić, *Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878*. U: Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine (Tom I), izd. ANUBiH, Posebna izdanja XXX/4, Sarajevo 1977, str. 74-75.

¹⁸⁾ D. Pavličević, op. cit. str. 93,94.

¹⁹⁾ Haymerle Andrassy-ju, 2. III 1878, B. Gavranović, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. god.*, izd. ANUBiH, Građa XVII/14, Sarajevo 1973, str. 84,86.

U svojoj prvoj varijanti ideja o carinskom povezivanju sa Bosnom i Hercegovinom javila se u izvještaju ministarskog savjetnika Karla Czörniga od 21. marta 1851, koji je po nalogu austrijskog ministarstva trgovine razmatrao mjere za poboljšanje teškog privrednog i finansijskog položaja Dalmacije. On je predlagao da se ukine carinska granica i uvede slobodan trgovački promet Dalmacije sa Bosnom, Hercegovinom i Crnom Gorom, a po moguć-

Haymerle je smatrao da ba carinsko pripojenje Bosne bilo korisno za Monarhiju najprije zato jer bi došlo do znatnog smanjenja carinske granice. Osim toga, Bosna i Hercegovina bi se otvorila za Dalmaciju i Hrvatsku. Zajednička carinska uprava imala bi kao posljedicu jednakost u indirektnom oporezivanju, pa bi Austro-Ugarska dobila dovoljno sredstava da u svoje ruke uzme čitav privredni život zemlje. Haymerle je bio mišljenja da bi se naizmjenično pružanjem privrednih pogodnosti i privrednim pritiscima moglo djelovati da Crna Gora, Srbija i možda još neke podunavske zemlje pristupe austro-ugarskoj carinskoj uniji. Pri tome su mu pred očima bili dalekosežni politički ciljevi. Imao je u vidu primjer Pruske, koji je pokazao kako su carinski savez, i ustanove s njim u vezi, doprinijeli da sazrije privredno apsorbovanje njemačkih zemalja i politička suprematija Pruske u Njemačkoj, davno prije odluke na bojnom polju 1866.²⁰⁾

Kao što ideja barona Karla von Brucka u doba krinskog rata nije naišla na odjek u austrijskim vodećim krugovima tako ni Haymerleovo mišljenje u pogledu redosljeda rješavanja balkanskih problema nije moglo biti usvojeno. Nije slučajno da su u aktivnosti austrougarske diplomatije u doba istočne krize politički strateški momenti došli u prvi plan u odnosu na ekonomske probleme. Razlog tome leži, pored ostalog, i u nepodudarnosti interesa austrijske industrije i ugarskog agrara te u teškoćama formulisanja jednog zajedničkog privrednog programa.²¹⁾ Mada su austro-ugarska konvencija od 8. jula 1878. godine, kao i odluke Berlinskog kongresa, specijalno o izgradnji željeznica na Balkanu, u grubim crtama sadržavali privredni program Monarhije na istoku, problemi njegove realizacije, pa i eventualno sklapanje carinske unije sa Srbijom nije naišlo samo na spoljnopolitičke nego i na vrlo ozbiljne unutrašnje političke teškoće.²²⁾

nosti i Srbijom, što je bilo u datim okolnostima neostvarivo. (Vidi: R. Zaplata: *Neostvareni projekat za slobodnu trgovinu Dalmacije sa Bosnom, Hercegovinom, Srbijom i Crnom Gorom polovinom XIX stoljeća* (Iz povjerljive arhive austrijskog generalnog konzula u Sarajevu) GZM XLVI-1934, sv. 2, Sarajevo 1934, str. 195-207). Karl Czörnig je bio jedan od najbližih saradnika Karla von Brucka, ministra trgovine u Schwarzenbergovom kabinetu, koji je pripremio ukidanje carinske granice između Austrije i Ugarske 1. jula 1851. Tako je stvoreno zajedničko austrougarsko carinsko područje koje do 1879. nije obuhvatilo Dalmaciju i još neke manje carinske enklave. Orijentisan u velikonjemačkom smislu, Bruck je težio stvaranju velikog privrednog prostora koji bi dinamično djelovao prema istoku. O tome kao i balkanskim planovima i politici grofa Bool-Schauensteina i austrijskih vodećih krugova za vrijeme krinskog rata H. Hantsch, *Dine Geschichte Österreichs*. II Bd, Graz-Wien-Köln, 1962, str. 354, 357-358.

²⁰⁾ B. Gavranović, Ibidem. O trgovinskoj politici Pruske i austro-pruskim ekonomskim suprotnostima 60-tih godina 19-tog vijeka vidi: H. Benedit, *Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit*, Wien-München 1958, str. 57-69.

²¹⁾ Treba se samo podsjetiti na austro-ugarske suprotnosti u periodu prije Berlinskog kongresa oko toga da li glavna željeznička veza sa Orijentom treba da vodi preko Bosne ili preko Srbije: Vidi: Dž. Juzbašić, *Iz-*

Potrebno je takođe u vezi s okupacijom ukazati i na činjenicu da je Austro-Ugarska svoju politiku prema Bosni i Hercegovini kao i u samoj okupiranoj zemlji izgrađivala postepeno i u teškim unutrašnjim raspravama.²³⁾ Prije okupacije nije uopšte postojala formulisana koncepcija o tome šta učiniti sa Bosnom i Hercegovinom kada ona bude vojnički zaposjednuta. Tek pri kraju okupacionog rata, 2. septembra 1878. godine, ministarstvo inostranih poslova dalo je prvi prijedlog o ustrojstvu provizorne uprave i o tome na kojim bi načelima trebalo da zajedničko austro-ugarsko ministarstvo (tj. vlada) upravlja Bosnom i Hercegovinom. Potom su provedeni dugotrajni pregovori između vladâ Monarhije o modalitetima uključanja upravljanja Bosnom i Hercegovinom u komplikovani sistem dualističke vladavine. Stoga je zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom mogao biti sankcionisan tek u februaru 1880. godine.²⁴⁾

Interesantno je napomenuti da u prijedlogu ministarstva inostranih poslova od 2. septembra 1878. nije uopšte bilo ni riječi o uključanju Bosne i Hercegovine u austrougarsko carinsko područje,²⁵⁾ što u prvi mah navodi na pomisao da je to učinjeno iz obzira prema međunarodno-pravnom statusu Bosne i Hercegovine. Međutim, najveći značaj imala je okolnost što između austrijske i ugarske vlade još nije bilo raščišćeno u kakvom će odnosu biti okupirana zemlja prema carinskom području Monarhije, pa su već u toku izvođenja okupacije došli do izražaja njihovi divergentni pogledi na ovaj problem.

Kako je u vezi sa okupacijom u industrijskim i trgovačkim krugovima Cisleithanie više puta bila izražena želja da se Bosna i Hercegovina uključi u austrougarsko carinsko područje,²⁶⁾ austrij-

gradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kállayeve ere, izd. ANUBiH, Djela XLVIII/28, Sarajevo 1974, str.

²²⁾ Vidi: F. Hauptmann, *Österreich-Ungarns Werben um Serbien...* str. 146 i dalje, Isti, *Austrougarska politika, trojecarski savez i tajna konvencija sa Srbijom 1881*, Godišnjak IX /1955, str. 58 i dalje.

²³⁾ F. Hauptmann, *Andrassyjeva politička baština i bosanska politika Austro-Ugarske nakon okupacije*. Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo 1971, str. 448 i dalje; Vidi: H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Sarajevo 1958, str. 21 i dalje; Dž. Juzbašić, *O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. godine*, Radovi XXX/11 izd. ANUBiH, Sarajevo 1967, str. 163 i dalje.

²⁴⁾ Dž. Juzbašić, *Ibidem*.

²⁵⁾ Još u oktobru 1878. austrijsko ministarstvo trgovine kao ni Zajedničko austrougarsko ministarstvo finansija nije znalo odgovoriti na mnogobrojna pitanja trgovaca u pogledu carinskog režima u Bosni i Hercegovini, a naročito da li će roba uvezena iz Monarhije podlijegati plaćanju carina. Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH) Zajedničko ministarstvo finansija (dalje: ZMF) BH Nn 109/1878, austrijski ministar finansija Andrassyju 19. 10. 1878, Hofman Andrassyju 23/X 1878.

²⁶⁾ ABH ZMF BH Nr 702/1979, Schwegel: *Zur Frage der Einbeziehung Bosniens und der Herzegowina in das allgemeine österreichisch-ungarische Zollgebiet*, Wien 5. März 1879, koncept u Haus-Hof-und Staatsarchivu, Wien (dalje: HHStA) Adm. Reg. Kart 253, F 34 SR 10 3/12-14.

ska vlada bila je ta koja je još sredinom avgusta 1878. godine insistirala da se, kao minimalna kompenzacija za teške žrtve koje je nametnula vojnička okupacija, Bosna odmah i u komercijalnom pogledu okupira. U ime svoje vlade austrijski ministar financija je zahtijevao da se tržište okupirane zemlje, bez obzira na to koliko će u prvo vrijeme biti malena njegova apsorciona moć odmah otvori i osigura za Monarhiju. Inače, glavnu privrednu korist od carinskog priključenja austrijska vlada je vidjela u jačanju industrije usljed proširenja tržišta. Zalažući se na sjednici zajedničkog ministarskog vijeća 21. aprila 1879. da se u Bosni i Hercegovini uvedu monopoli i indirektni porezi koji su bili na snazi u Austro-Ugarskoj, austrijski ministar trgovine Chlumecky je to obrazlagao u prvom redu potrebom da se tamo spriječi podizanje velikih fabrika u drugim povoljnijim uslovima oporezivanja. Cilj je bio da se unaprijed onemogućí izgrađnja takvih industrijskih postrojenja u Bosni i Hercegovini koja bi konkurisala industriji u Monarhiji.²⁷⁾

Po prvobitnom prijedlogu austrijske vlade carinsku granicu s Bosnom i Hercegovinom trebalo je ukinuti uz primjenu § 14 austrijskog temeljnog državnog zakona i naknadno izdejsstvovati legislativno odobrenje. Sugerisano je da se u krilu ministarstva inostranih poslova obrazuje komisija, koja će pod predsjedništvom jednog visokog funkcionera, koga odredi Andrassy, uz sadejstvo ministarstva trgovine i finansija Austrije i Ugarske izraditi nacрте potrebnih mjera,²⁸⁾ što je u izvjesnom smislu anticipacija načela na kojima je u septembru iste godine formirana komisija za poslove Bosne i Hercegovine.

S austrijske strane izražena je u avgustu 1878. i nada da će nakon carinskog pripojenja Bosne uslijediti druge mjere koje će dovesti do uključenja Crne Gore, a moguće i Srbije u carinski savez Monarhije. Osim toga, austrijska vlada je smatrala da će okupacijom i carinskim priključenjem Bosne biti stvoreni uslovi za ukidanje posebnog carinskog položaja Dalmacije i pripojenje ove pokrajine kao i drugih carinskih izuzetaka glavnom carinskom području. Ona je računala da bi hitno ukidanje carinske granice prema novom okupiranom području i njegovo »trgovinsko-političko zaposjedanje« imalo pozitivan politički efekat da javnost i parlament povoljno prihvate okupaciju.²⁹⁾

Međutim, gledište ugarske vlade o ovom pitanju bilo je sasvim suprotno. Ugarska vlada je ne samo bila protiv iz načelnih razloga da se Bosna i Hercegovina naredbodavnim putem uključi u zajedničko carinsko područje, nego je ona u avgustu 1878. polazila sa stanovišta da to priključenje neće donijeti nikakve koristi i da bi u mnogom pogledu moglo biti štetno. Inače, još prije odluke Berlinskog kongresa, ugarska vlada se u noti od 30. juna 1878. izjasnila protiv stvaranja carinskog saveza Monarhije sa Bosnom

²⁷⁾ D.ž. Juzbašić, *Izveštaj Hermana von Sautera...*, str. 53—54.

²⁸⁾ ABH ZMF BH Nr 9/1878, austrijski ministar finansija Andrassyju 14. VIII 1878.

²⁹⁾ *Ibidem*.

i Hercegovinom, Srbijom i Crnom Gorom, ili samo sa Dalmacijom.³⁰⁾ Ovaj stav je bio podudaran sa stanovištem ugarske vlade zauzetim početkom 1878. godine da se prilikom osiguranja privrednih interesa Monarhije pri regulisanju istočnog pitanja ne sklapaju carinski savezi sa balkanskim zemljama, nego da se austrougarskoj trgovini osiguraju one privilegije koje je ona ranije uživala u Turskoj, imajući u vidu, u prvom redu, održavanje povlastica u pogledu izvoza duhana i soli.³¹⁾

Mada nije poricala da je Berlinskim ugovorom i u međuvremenu faktički započetom okupacijom Bosne i Hercegovine situacija postala drukčija i nije osporavala da će biti potrebno regulisati i carinsku administraciju zemlje, ugarska vlada je bila odlučno protiv austrijskog predloga o carinskom priključenju Bosne. Pri tome je otvoreno došlo do izražaja i mađarsko gledište da se sada radi o okupaciji a ne o aneksiji. Ugarska vlada se samo utoliko slagala sa austrijskom što je, kao i austrijska, bila protiv da se Bosna i Hercegovina sjedini u posebno carinsko područje s Dalmacijom. Njen stav je u septembru 1878, inače, bio da obje teritorije ostanu u carinskom pogledu odvojene dok se ne donese definitivna odluka o njihovoj sudbini.³²⁾ Prema mađarskoj koncepciji trebalo je odmah po okončanju vojničke okupacije pristupiti organizovanju okupirane zemlje kao samostalnog carinskog područja. Stoga je s ugarske strane dat prijedlog da se pod predsjedništvom zastupnika ministarstva inostranih poslova sazove konferencija koja će izraditi i podnijeti objema vladama prijedlog u pogledu samostalne carinske administracije i carinske uprave u Bosni i Hercegovini.³³⁾

Ovakvi stavovi ugarske vlade bili su uvjetovani, prije svega, unutrašnjopolitičkim obzirima. Okupacija je naišla na žešći otpor javnog mnjenja u Ugarskoj nego u Austriji. Ona je i kod vladine stranke bila isto tako malo popularna kao i kod opozicije, jer je izazivala ozbiljnu zabrinutost da ne uzdrma postojeće dualističko uređenje.³⁴⁾ Osim toga, agrarna Ugarska, koja se tada nalazila tek na pragu svog intenzivnijeg industrijskog razvitka, daleko je manje od Austrije bila zainteresovana za jedno takvo zaostalo agrarno područje kao što je bila Bosna i Hercegovina. U to doba mađarski veloposjednici su, s obzirom na carinske zapreke u Njemačkoj, sve više forsirali zaštitu vlastite poljoprivrede i stočarstva od uvoza iz balkanskih zemalja i Rusije, obraćajući punu pažnju održavanju unutrašnjeg austrijskog tržišta.³⁵⁾

³⁰⁾ ABH ZMF BH Nr 16/1878, Ugarsko ministarstvo poljoprivrede, industrije i trgovine Andrassyju 10. IX 1878.

³¹⁾ HHStA, Kabinettsarchiv, Ungarische Ministerratsprotokolle, K. Z. VIII, od 25. III 1878; Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica...*, str. 28.

³²⁾ Kao napomena 27 i 30.

³³⁾ Ibidem.

³⁴⁾ Vidi: E. V. Wertheimer, *Graf Julius Andrassy, Sein Leben und seine Zeit*, III Bd. Stuttgart 1913, str. 126, 127, 142—145, 199—201; A. Fournier, *Wie wir zu Bosnien kamen*, Wien 1909, str. 80, 81; J. Miskolzy, *Ungarn in der Habsburger Monarchie*, Wien-München 1959, str. 160—161.

³⁵⁾ Uporedi: F. Hauptmann, *Österreich-Ungarns Werben um Serbien...*, str. 132—134.

Okupacijom Bosne i Hercegovine ponovo je aktuelizirano i pitanje carinskog statusa Dalmacije. Trgovačke komore u Dalmaciji zauzele su tim povodom stav koji je bio suprotan koncepcijama kako austrijske tako i ugarske vlade. One su se izjasnile protiv uključenja Dalmacije u austrougarsko carinsko područje i obratile se austrijskoj vladi sa željom da se Bosna i Hercegovina i Dalmacija ujedine u posebno carinsko područje u kojem bi bila zadržana, nešto modificirana, postojeća niža dalmatinska carinska tarifa.³⁶⁾

Težnje koje su povodom okupacije Bosne i Hercegovine došle do izražaja u Dalmaciji imale su svoju dužu predistoriju. Poznato je da se na jačanje privrednih veza sa zaleđem u Dalmaciji gledalo kao na najvažnije sredstvo u borbi protiv ekonomske stagnacije i da su u tom pogledu planovi izgradnje željezničkih veza sa Bosnom dolazili na prvo mjesto. Na to su se nadovezivali i politički projekti o sjedinjenju Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom. Trgovačke veze Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom bile su daleko značajnije od onih sa Hrvatskom, pa se očekivalo da će te veze biti još više pojačane poslije uspostavljanja austrijske vlasti nad njima. Zato se u privrednim krugovima Dalmacije od 1848. godine s nestrpljenjem očekivalo rješenje istočnog pitanja.³⁷⁾ Težnja da se Dalmacija spoji s Bosnom bila je zajednička narodnjacima i autonomašima. Pri tome su narodnjaci u svojoj propagandi tvrdili da će ostvarenjem ujedinjenja Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom doći lakše i brže do sjedinjenja sa Bosnom. Sjedinjenju s Hrvatskom autonomaši su pružali otpor koji nije bio motivisan nacionalnim pobudama već željom za ekonomskom ekspanzijom u Bosni i strahom činovničkog sloja da sjedinjenjem sa sjevernom Hrvatskom ne izgubi svoj društveni i ekonomski položaj.³⁸⁾

I u odnosu na carinsku politiku interesi pojedinih društvenih slojeva u Dalmaciji bili su različiti. Predstavnici dalmatinskih trgovaca izjasnili su se još 1851. protiv uključenja Dalmacije u opšte carinsko područje Monarhije. Oni su zauzeli takvo stanovište na zasjedanju komisije koju je sazvala vlada u Zadru povodom reforme carinskog zakonodavstva Carstva. Ukidanjem carinske linije između zapadnog dijela države i Ugarske 1. jula 1851. značilo je ostvarenje starog jozefinskog plana i bilo je popraćeno uvođenjem umjerenih

³⁶⁾ Bericht des volkswirtschaftlichen Ausschusses über die Regierungsvorlage, betreffend das Gesetz über die Einbeziehung des Zollausschusses Istrien und Dalmatien in das allgemeine österreichungarische Zollgebiet, Wien 23. XI 1879, 73. der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses — IX Session.

³⁷⁾ R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo 1968, str. 37—39.

³⁸⁾ Vidi: B. Zelić-Bučan, *Ekonomska osnova političkog programa narodne strane u Dalmaciji* u zborniku: »Dalmacija 1870«, Zadar 1972, str 37—54.

zaštitnih carina. Predstavnici dalmatinske poljoprivrede u Komisiji 1851. izjasnili su se, međutim, da se Dalmacija uključi u zajedničko carinsko područje jer su se nadali da će u njemu osigurati zaštitu svojih interesa i proširiti tržište za glavne dalmatinske poljoprivredne proizvode. Nasuprot tome delegati Trgovačke komore isticali su da u Dalmaciji nema industrije koju treba štititi visokim carinama i da bi sloboda trgovačkog prometa povlaštena nižim carinama u najvećoj mjeri pridonijela privrednom razvoju zemlje. Međutim, Dalmacija je zbog fiskalnih interesa države ostala poslije 1851. odvojena od glavnog austrougarskog carinskog područja. Uvođenje carinskog sistema sa višim tarifama bilo je povezano sa znatnim izdacima i pogodovalo bi krijumčarenju s obzirom na dužinu carinske granice i vrlo razučenu obalu. Problem carinskog statusa Dalmacije ostao je, pak, i dalje otvoren, a u pogledu njegovog rješenja ispoljile su se različite težnje. Tako je Zemaljski odbor 1863, izražavajući gledišta trgovačkih krugova, podnio Dalmatinskom saboru projekt u kome se tražilo uspostavljanje potpuno slobodnog trgovačkog prometa u Dalmaciji, kao što je bio slučaj sa Istrom i Kvarnerskim otocima. Za uzvrat trebalo je da se Dalmacija odrekne povlaštenih carina za izvoz svojih proizvoda. Od realizacije ove zamisli Odbor je očekivao veliki privredni polet u Dalmaciji, nadajući se da će brojna obalna mjesta razviti živu trgovinu sa susjednim područjima u Turskoj. Sabor je, međutim, odbacio pomenuti projekt ocjenjujući da bi njegovo ostvarenje značilo punu izolaciju i privrednu propast zemlje. Docnije, 70-tih godina, jačaju glasovi iz Dalmacije koji traže uključenje u zajedničko austrougarsko carinsko područje. Ni Zemaljski odbor nije to poslije 1871. u principu odbacivao, ali je smatrao da od toga ne može biti koristi ako bi Trst i dalje ostao slobodna luka. Inače, Dalmacija je privredno zaostajala, što se ogledalo i u razvitku trgovačkog prometa. U razdoblju od 1869. do 1878. uvoz i izvoz je porastao samo za 31%, dok je taj porast u istom periodu uglavnom carinskom području Monarhije iznosio 75%.³⁹⁾

I pored evolucije carinske politike u zajedničkom austrougarskom carinskom području u razdoblju od 1851. do 1878, Dalmacija je zadržala svoj posebni carinski status. Pomenutu evoluciju karakteriše počevši od 1852. opšte sniženje carinskih tarifa. U zapadnoj i centralnoj Evropi je 60-tih godina XIX vijeka zavladao skoro slobodan trgovački promet, čiji je ugaoni kamen bio englesko-francuski trgovinski sporazum iz 1860. godine. Međutim, upravo tada, 1862, bečka vlada je doživjela poraz svojih velikonjemačkih pretenzija na ekonomskom polju sklapanjem francusko-pruskog trgovačkog ugovora sa klauzulom najvećeg povlaštenja, koja je onemogućila svako protežiranje Austrije. Ipak, trgovinski ugovor koji je iste, 1862. godine sklopila Austrija sa Turskom bio je određena kompenzacija za gubitak zapadnog tržišta. Poraz Austrije u borbi za prevlast u Njemačkoj vodio je s druge strane pobjedi politike

³⁹⁾ Kao napomena 36.

carinske zaštite austrijske industrije nad velikonjemačkim programom slobodne trgovine.⁴⁰⁾

U Austriji kao i u većini drugih evropskih država 70-tih godina XIX vijeka došla je do izražaja tendencija za carinskom zaštitom. Na to je uticala pobjeda sjevernih industrijskih država nad južnim u secesionističkom ratu u SAD kao i francusko-pruski rat. Za postepeni zaokret u pravcu protekcionizma bile su, međutim, prije svega mjerodavne promjene u svjetskoj privredi: izgradnja nove industrije u većini evropskih zemalja i velika ponuda jeftinog života iz Amerike i Rusije. Posebno Bismarkova orijentacija na carinsku zaštitu industrije pod uticajem krize iz 1873, kao i preduzimanje mjera u cilju agrarne zaštite imala je dalekosežne posljedice za Austro-Ugarsku, kojoj je Njemačka bila glavni trgovački partner. Potreba industrije za spoljnom zaštitom poremetila je odnose između industrijski razvijenije Austrije i izrazito agrarne Ugarske. Mađari, koji su bili za slobodnu trgovinu i niske carine za svu robu koja se ne proizvodi u Ugarskoj, otkazali su krajem 1875, prije njegovog isteka, carinski trgovinski savez sa Austrijom. Neposredni povod za to bilo je odbijanje Austrije da produži naknadnu konvenciju sa Velikom Britanijom, koja je veoma pogodavala uvozu engleskih tekstilnih proizvoda, pa je postojala opasnost da tržište bude preplavljeno jeftinom engleskom robom. Umjesto toga, sa Engleskom je zaključen običan ugovor na osnovu najvećeg povlaštenja. Iz istog razloga raskinut je i ugovor sa Francuskom.⁴¹⁾

Privredni pregovori između austrijske i ugarske vlade, koji su otpočeli 1876, završili su se 1878. obnavljanjem carinskog i trgovinskog saveza između Austrije i Ugarske. Pri tome je u pregovorima pitanje carinskih tarifa bilo najkomplicovanije. Po austro-ugarskoj autonomnoj carinskoj tarifi od 27. juna 1878, koja je stupila na snagu 1. januara 1879, izvoz robe, osim u jednom slučaju, bio je slobodan. Pri uvozu gotovo sve industrijske sirovine kao i važniji prehrambeni artikli takođe su bili oslobođeni od plaćanja carine. Na polufabrikate plaćala se umjerena uvozna carina (većinom manja od 6 odnosno 8^{0/0}), dok su mnogi finalni industrijski proizvodi i roba pogodna za indirektno oporezivanje bili srazmjerno više carinjeni.⁴²⁾ Ipak, princip carinske zaštite ovom prilikom je došao do izražaja samo u vrlo umjerenom opsegu. Osjetnije povećanje carina izvršeno je jedino kod končane i tekstilne robe. Kod ostalih industrijskih proizvoda došlo je samo do manjeg povećanja carina, jer je uticaj ugarske vlade odnio prevagu.⁴³⁾

U isto vrijeme u Dalmaciji, koja je bila carinski izuzetak u bližem diferencijalnom odnosu prema glavnom carinskom području,

⁴⁰⁾ H. Benedikt, op. cit. str. 30—72.

⁴¹⁾ Ibidem, str. 72, 104—107; K. H. Werner, op. cit. str. 404—422; J. Miskolczy, op. cit. str. 154—155.

⁴²⁾ Motivenbericht zum Gesetzentwurfe betreffend die Herstellung eines gemeinsamen Zollverbandes mit Bosnien und der Herzegowina.

⁴³⁾ Kao napomena 41.

svi predmeti potrošnje, gotovo bez iznimke, podlijegali su umjerenim finansijskim carinama. Ove carine na uvezenu robu iz inostranstva bile su, osim u izuzetnim slučajevima, znatno manje od carina u glavnom carinskom području. Na najvažnije artikle pri importu iz Austro-Ugarske u Dalmaciju plaćana je carina u upola manjem iznosu od onoga koji se plaćao na robu uvezenu iz inostranstva.⁴⁴⁾

Nisu samo predstavnici dalmatinskih trgovaca bili protiv da se Dalmacija zajedno sa Bosnom i Hercegovinom uključi u glavno austrougarsko carinsko područje. Takvo stanovište imale su i neke uticajne austrijske ličnosti do čijeg su mišljenja držali mjerodavni politički faktori. Zanimljive podatke o motivima takvog jednog gledišta pruža nam memoar nepoznatog autora koji je bio pozvan od nadležnih da izloži svoj pogled na buduću trgovinsko-političku i finansijsku organizaciju Bosne i Hercegovine.⁴⁵⁾

Pisac memoara polazi sa stanovišta da će biti moguće trajno zadržati Bosnu i Hercegovinu i da će okupacija donijeti koristi Monarhiji samo ako ova uspije moralno i materijalno zadobiti Južne Slavene. Mislio je da se to može postići ustavnim putem, postepeno, tako da se na isti način tretiraju Slaveni sa Nijemcima i Mađarima, što bi Austriju učinilo privlačnom tačkom za Južne Slavene. Stoga umjesto pretenzija na nacionalnu hegemoniju i vještačko mađariziranje odnosno germaniziranje trebalo bi dati »puno zadovoljenje« Hrvatima i ugarskim Srbima unutar državnopravnih okvira postojećeg ugarskog ustava. Stvaranjem duhovnih središta za Južne Slavene unutar Austrije, u obliku dobrih slavenskih univerziteta, trebalo bi da Austrija ovlada jugoslavenskim pokretom. U protivnom Bosna i Hercegovina će biti ugrožena od mladih slavenskih država, naročito od Srbije, s obzirom na većinu pravoslavnog stanovništva.

U kontekstu ovakvih razmišljanja pisac memoara je smatrao da bi potpuno uključenje Bosne i Hercegovine u glavno austrougarsko carinsko područje bilo preuranjeno i pogrešno. Kao razlog naveo je da se može očekivati negativno međunarodno reagovanje, jer Bosna i Hercegovina još nije formalno anektirana. Ukazao je i na opasnost od davanja podsticaja novim sukobima unutar dualizma. Uključenje zemlje u sistem viših i za njenu privredu nesnošljivih indirektnih poreza gurnulo bi Bosnu i Hercegovinu u naručje Srbije. Na kraju je smatrao da finansijsko individualiziranje i izolaciju Bosne i Hercegovine zahtijeva njen cjelokupni međunarodni i državno-pravni status. Pledirao je za takvo rješenje koje djelomično ostvaruje privredno srašćivanje Bosne i Hercegovine sa Monarhijom,

44) HHStA, Kabinettsarchiv, Geheimacten K. 23 (alt 21) Memoar nepoznatog autora o trgovinsko-političkoj i finansijskoj organizaciji Bosne i Hercegovine. Prepis bez oznake datuma. Memoar je nastao povodom okupacije 1878, prije nego je donesena odluka o uključanju Bosne i Hercegovine i Dalmacije u zajedničko austrougarsko carinsko područje. Prema istom izvoru 95% od vrijednosti cjelokupnog importa u Dalmaciju obavljalo se morskim putem.

45) Kao prethodna napomena,

a dijelom ga pripravlja, te s druge strane čuva međunarodni, administrativni i politički individualitet zemlje, rezerviša je samo za krunu i izuzima iz dualističkih i nacionalnih sukoba. Cilj mu je bio da se omogući političko-ekonomska asimilacija Bosne i Hercegovine nezavisno od postojećeg državno-pravnog okvira Monarhije. Zato je predlagao da se Bosna i Hercegovina, bilo sama ili eventualno zajedno sa Dalmacijom, organizuje kao samostalno carinsko i trgovinsko područje sa višom tarifom prema inostranstvu a nižom međutarifom prema Austro-Ugarskoj.

Na višoj vanjskoj tarifi od one na Savi trebalo je da se zasniva ekonomsko udaljavanje Bosne i Hercegovine od Srbije i Turske i njeno približavanje Monarhiji. Vanjsku tarifu trebalo je inače niže fiksirati od opšte austrougarske tarife zbog osobenosti i nižeg privrednog nivoa zemlje. Kao uzor imala je biti dalmatinska tarifa koja se u većoj mjeri zasnivala na načelima slobodne trgovine. Međutarifa bi uz pomoć nižih diferencijalnih stavki osigurala bosansko tržište za industriju i trgovinu Austro-Ugarske, dok bi Bosna i Hercegovina za svoje proizvode dobila što slobodnije tržište u Monarhiji. Pri tome bi se za svaki artikal posebno normirala što niža stavka, ukoliko nisu u pitanju finansijske carine ili opasnost zaobilaznog uvoza iz inostranstva. Da je ovu zamisao moguće ostvariti navodio je slučaj Dalmacije, zatim postojanje u razdoblju od 1853. do 1866. međucarinske linije između Njemačke i Austrije, kao i tri međucarinske linije kojima je poslije Napoleonovog doba pripremljeno carinsko ujedinjenje zapadne Austrije.

Mada nije na tome do kraja insistirao, autor memoara je toplo preporučivao spajanje Bosne i Hercegovine i Dalmacije u jedno carinsko područje. Pri tome je u prvi plan stavio političke motive — stvaranje na zapadu protuteže privlačnoj snazi kneževine Srbije. Smatrao je da bi se poslije mogao na Srbiju izvršiti pritisak carinskim i željezničkim tarifama istovremeno iz Bosne i Ugarske, s ciljem da se ona uže carinski poveže sa Austro-Ugarskom.

Bez obzira na njihovu političku pozadinu i kranje ciljeve, prijedlozi izneseni u memoaru u uslovima okupacije bili su u izvjesnom smislu povoljnije rješenje za bosansku privredu od onoga koje je uskoro realizovano. Prihodi od carina ostali bi u tom slučaju u zemlji, a postojala bi i mogućnost da se vodi politika indirektnih poreza i monopolskih taksa koja bi više odgovarala privrednim prilikama u Bosni i Hercegovini. Bilo bi moguće ublažiti, ako ne i posve izbjeći, i one teške udarce koje su domaći trgovci i zanatlije pretrpjeli u godinama poslije okupacije. Da će nametanje institucija iz Monarhije okupiranoj zemlji, a naročito poreskog sistema, imati teške posljedice upozoravali su i oni poslanici austrijskog parlamenta koji su bili u načelu protivnici okupacije Bosne i Hercegovine. Ovi stavovi došli su do izražaja u jesen 1878. u austrij-

skom parlamentu prilikom debate o Berlinskom ugovoru.⁴⁶⁾ I ministar J. Andrassy je, diskutujući docnije na sjednici Zajedničkog ministarskog vijeća 21. aprila 1879, smatrao da se ne može izbjeći nezadovoljstvo stanovništva zbog povećanja poreskih tereta. Izjašnjavajući se tada za uključenje Bosne i Hercegovine u austrougarsko carinsko područje, predlagao je da se potrebne promjene što prije izvedu dok u zemlji ima na raspolaganju dovoljno vojske.⁴⁷⁾

Austrijska vlada se odlučno suprotstavila zahtjevima iz Dalmacije i odbacivala je sva druga mišljenja koja su išla za tim da Bosna i Hercegovina, bilo sa Dalmacijom zajedno ili sama bez nje, čini posebno carinsko područje. Smatrala je da takvo područje nema nikakvih uslova za opstanak kao posebno privredno područje. Ocjenjivala je da bi tom području prijetila opasnost od privrednog otuđenja i izolacije. Za austrijsku vladu bilo je neprihvatljivo da se međucarinskom linijom učini iluzornim uvođenje u Bosnu i Hercegovinu monopola i indirektnih poreza koji bi se regulisali na istim principima kao i drugim dijelovima Monarhije. Ovo je bilo motivisano usko shvaćenim fiskalnim i komercijalnim interesima i tada suvišnim strahom da se u Bosni i Hercegovini ne razvije industrija u povoljnijim uslovima oporezivanja koja bi konkurisala industriji u Monarhiji.⁴⁸⁾

Austrijska vlada je insistirala da se zajedno sa carinskim priključenjem Bosne i Hercegovine ukine posebni carinski status Dalmacije, Istre kao i slobodnih luka Bakra, Karlobaga, Kraljevice i Senja, te grada Brody-ja u Galiciji. Jedino je ostavljala da se u budućnosti riješi pitanje Trsta i Rijeke. Pri tome, ona se pozivala na carinski i trgovinski savez sa Ugarskom sankcionisan od cara 27. juna 1878.⁴⁹⁾ kojim je bilo predviđeno da postojeći carinski izuzeci treba da se ukinu. Međutim, o trenutku i modalitetima tog uklanjanja i uključenju pomenutih carinskih enklava u zajedničko carinsko područje trebalo je da se austrijska i ugarska vlada sporazumiju i upute odgovarajuće prijedloge svojim parlamentima. Austrijska vlada polazila je sa stanovišta da je postojeći carinski položaj Dalmacije neodrživ, ali da bi njeno priključenje glavnom carinskom području Monarhije bilo praktično vrlo teško izvodivo bez istovremenog uključenja bosanskohercegovačkog zaleđa. To je bio i najvažniji razlog što je povodom okupacije Bosne i Hercegovine ona težila da se istovremeno izvrši privredna asimilacija obiju zemalja.

⁴⁶⁾ Tako je poslanik dr Wolski govorio: »... Ako mi tamo uvedemo naš sudski sistem, naš vojni zakon, naše stečajne zakone, naše poreze i poreske dodatke, naš monopol soli i duhana, vidjećete moja gospodo kako će to sve postati sjeme mržnje koje će strašno buknuti protiv nas«. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, VIII, Session, XII Bd, 404 Sitzung der 8. Session am 4. November 1878, str. 13011.

⁴⁷⁾ HHStA, Politisches Archiv (PA) XL Interna, K. 191. Gemeinsame Ministerrateprotokolle GMKPZ 232. od 21. IV 1879.

⁴⁸⁾ Kao napomena 42 i 47.

⁴⁹⁾ RGBI Nr. 62 od 27. juna 1878.

Pri tome je nastojanje da se skрати carinska granica i pojeftini carinska režija igralo vrlo značajnu ulogu.⁵⁰⁾

Međutim, kako je ugarska vlada prvobitno zauzela suprotno stanovište, Bosna i Hercegovina je poslije izvršene vojne okupacije do postizanja sporazuma između Austrije i Ugarske i njegovog oza- konjenja činila privremeno posebno carinsko područje. Carinska uprava u Bosni i Hercegovini bila je provizorno uređena. Na grani- cama, kako prema Austro-Ugarskoj, tako i prema Srbiji i Crnoj Gori, a kasnije i prema Turskoj, ubirana je na svu robu carina po tadašnjoj turskoj tarifi i korištena je za potrebe zemaljske uprave. Od 1. januara 1879. pristupilo se utjerivanju svih poreza koji su postojali za turske uprave, izuzev poreza za oslobođenje od vojne službe. Trebalo je, takođe, da se plaćaju monopolske takse i pristoj- be kao i pod ranijim režimom.⁵¹⁾ U ovom prelaznom periodu utvr- đivanje vrste, visine i načina ubiranja poreza i carina, svi mono- polski i trgovačko-politički poslovi, regulisanje novčanog sistema, sistema mjera i utega i sl. pripalo je u nadležnost zajedničke austro- ugarske vlade. Ovo je bilo utvrđeno članom 14. Provizornog djelokru- ga šefa Zemaljske vlade koji je sankcionisao car 29. oktobra 1878. Istovremeno su, prije zakonskog perfektuiranja, počele pripreme za uključenje Bosne i Hercegovine u carinsko područje Monarhije. Uz saglasnost austrijske i ugarske vlade provedene su neke mjere koje su se odnosile na zabranu uvoza soli iz drugih zemalja osim Austro-Ugarske, postepeno uvođenje metarskog sistema, osnivanje novih carinskih ureda, povlačenje iz opticaja nekih vrsta turskog novca i dr.⁵²⁾ Kada su austrijska i ugarska vlada u proljeće 1879. postigle principijelnu saglasnost da se Bosna i Hercegovina uključi u austrougarsko carinsko područje, intenzivirane su pripreme da se u zemlju uvedu monopoli i indirektni porezi koji su bili na snazi u Monarhiji.

**

Poslije Berlinskog kongresa nastala je prilično neizvjesna si- tuacija da li će njegove odluke i odredbe austro-srpske konvencije od 8. jula 1878. u pogledu izgradnje željeznica biti realizovane. Bilo je otvoreno pitanje sklapanja kako željezničkog tako i trgovačkog ugovora sa Srbijom, koja je zatezala da ispuni obaveze preuzete u Berlinu iz bojazni da u uskoj privrednoj vezi sa Monarhijom ne

⁵⁰⁾ Kao napomena 42 i 47.

Bosna i Hercegovina je imala površinu od 52089 km², a ukupna dužina nje- nih granica prema susjednim zemljama iznosila je 1375 km. Od toga je 905 km bila granica prema našim zemljama u sastavu Habzburške Monarhije, a 300 km samo prema Dalmaciji. Ukupna dužina granice prema Srbiji, Tur- skoj (Novopazarski sandžak) i Crnoj Gori bila je 470 km. Kao napomena 42.

⁵¹⁾ Kriegsarchiv Wien, Kriegsministerium Pras. 91—21/1/1879, Schwe- gel Bylandt-Rheydtu 29. XII 1878. Kao napomena 42.

⁵²⁾ Vidi: H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak*, str. 24—25, 49—50.

izgubi svoju samostalnost. S druge strane, unutrašnja političke teškoće i nepovoljna reakcija na okupaciju Bosne i Hercegovine, neregulirani međunarodni komercijalni odnosi, prije svega sa Njemačkom, potencirali su probleme oko usklađivanja austrijskih i mađarskih interesa na Balkanu. To je djelovalo paralizirajuće i na preduzimanje odgovarajućih spoljnopolitičkih koraka od strane austrougarske diplomatije.⁵³⁾

Posebnu epizodu u balkanskoj politici Dvojne Monarhije i odnosima između Austrije i Ugarske predstavlja rješavanje čitavog kompleksa pitanja kojem je pripadao i problem utvrđivanja osnovnih principa upravljanja Bosnom i Hercegovinom, te njeno uključanje u austrougarsko carinsko područje. Ovo se u izvjesnom smislu preplitalo sa pitanjem ekonomskih odnosa sa Srbijom i problemom izgradnje priključnih željezničkih linija u pravcu Bosne, te s pitanjem realizacije željezničke veze sa Solunom i Carigradom. Raščišćavanju ovih problema u političkim vrhovima Monarhije moglo se ponovo pristupiti u proljeće 1879, po okončanju dramatične orijentalne debate i usvajanju Berlinskog ugovora u austrijskom i ugarskom parlamentu. U vremenu od 21. aprila do 1. maja 1879. održano je niz uzastopnih sjednica Zajedničkog ministarskog vijeća čiji je rezultat bio da su postignuti načelni sporazumi o mnogim pitanjima. Zadnjoj sjednici predsjedavao je lično car, što samo po sebi govori o značaju koji je ovim problemima pridavan.

Ugarska vlada je tada pro foro interno u načelu pristala da se Bosna i Hercegovina uključi u austrougarsko carinsko područje i da se to izvede tako što će u jesen iste, 1879. godine podnijeti parlamentima odgovarajući zakonski nacrt. Ona je takođe prihvatila da se Dalmacija, Istra i ostale carinske enklave, osim Trsta i Rijeke, posebnim zakonom istovremeno priključe austroudarskom carinskom savezu. Međutim, ugarska vlada dala je svoju saglasnost u pogledu Bosne i Hercegovine uz rezervu da će se definitivno izjasniti tek na jesen, po okončanju detaljnijih studija i priprema. Grof K. Tisza, predsjednik ugarske vlade, izražavao je određene sumnje u pogledu finansijske koristi od toga što će se u Bosnu i Hercegovinu uvesti monopoli i indirektni porezi kao u Monarhiji. Vjerovao je da će nezadovoljstvo naroda, osobito zbog ograničenja sadnje duhana i pečenja rakije, zahtijevati duže zadržavanje većeg broja trupa, čije će izdržavanje više koštati od novih prihoda. Tisza je bio takođe skeptičan u pogledu očekivanja da će priključenje Dalmacije i Istre dovesti do ušteđa izdataka za graničnu stražu, jer će se morati pojačati nadzor nad ostrvima da bi se spriječilo krijumčarenje.⁵⁴⁾

Mada problem komercijalnih odnosa Monarhije sa Njemačkom nije imao neposredne veze sa carinskim priključenjem Bosne i Hercegovine, grof Tisza je strahovao da bi to moglo uticati na sudbinu

⁵³⁾ Kao napomena 22.

⁵⁴⁾ HHStA PA XL Interna K. 291, Gemeinsame Ministerratsprotokolle GMKPZ 232, 235, 236, 237 od 21, 24 i 25. IV i 1 V 1879.

vladinog prijedloga u ugarskom parlamentu. Očekivao je eventualne prigovore da se Austro-Ugarska otvara za bosanske sirovine u vrijeme kad knez Bismark svojim zakonskim prijedlozima zatvara granicu Monarhije. Predsjednik ugarske vlade je želio da Andrassy interвениše kako bi iz Berlina stigao umirujući odgovor. Pa i u slučaju da uspjeh izostane, to bi ugarskoj vladi dobro došlo da onemogućí prigovore kako nije učinila sve u svojoj moći da spriječi negativne posljedice njemačke carinske politike. Međutim, austrijski ministar trgovine Chlumecky nije smatrao pogodnim da se u datom trenutku interвениše, očekujući da će Bismarkov prijedlog naići na protivljenje u samoj Njemačkoj. Isticao je da carine koje je njemačka vlada podnijela parlamentu na odobrenje ne tangiraju samo ugarske agrarne interese nego i interese austrijske industrije, jer teško pogađaju neke industrijske artikle. Imajući upravo u vidu austrijske interese Chlumecky je bio odlučno protiv da se u bilo kakvu vezu dovode trgovinski odnosi sa Njemačkom i carinski status Bosne i Hercegovine. Međutim, Tisza je uporno insistirao na svojim argumentima i uspio je izdejstvovati obećanje Andrassyja da će udovoljiti njegovom zahtjevu.⁵⁵⁾ Nije nam poznato da li je austrougarska diplomatija u tom pogledu išta učinila, ali znamo da su njemačka autonomna tarifa iz 1879. kao i francuske agrarne mjere imale za posljedicu da je ugarski agrar izgubio znatan dio svog spoljnog tržišta.⁵⁶⁾

Svoju preliminarnu saglasnost za carinsko priključenje Bosne i Hercegovine ugarska vlada dala je tek onda kada je postignut sporazum u pogledu zakonskog nacрта o principima na kojima će se zasnivati upravljanje Bosnom i Hercegovinom. Usvojeni nacrt označio je punu afirmaciju gledišta ugarske vlade o uklapanju uprave nad Bosnom i Hercegovinom u komplikovani sistem dualističke vladavine u Monarhiji. Njegove odredbe, koje su sa manjim izmjenama ozakonjenje početkom 1880, osiguravale su ugarskoj kao i austrijskoj vladi paritetan uticaj na politiku bosanskohercegovačke uprave i predviđale su ustavna ograničenja i odgovornost faktora koji su učestvovali u vođenju te uprave, ali samo u odnosu na Monarhiju. Prema istom zakonskom nacrtu, austrijski i ugarski parlament trebalo je da na Bosnu i Hercegovinu prošire i ono paralelno zakonodavstvo koje je po analogiji carinskog i trgovinskog saveza slijedilo iz pripadnosti carinskom i trgovinskom području Monarhije. Pomenuti nacrt je, pak, sadržavao samo opšta načela koja će biti docnije šire formulisana u Zakonu o carinskom ujedinjenju.⁵⁷⁾

Koncepcije ugarske vlade odnijele su, takođe, prevagu i kad je riječ o politici izgradnje željezničkih veza prema Istoku. Austrijska vlada je pokušala da svoju saglasnost za pregovore o srpskoj

⁵⁵⁾ HHStA PA XL Interna K. 291, Gemeinsame Ministarratsprotokolle GMKPZ 235. od 24. IV 1879.

⁵⁶⁾ Kao napomena 35.

⁵⁷⁾ Dž. Juzbašić, *O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom*, str. 181 i dalje.

željezničkoj konvenciji učini zavisnim od pristanka ugarske vlade da se izda koncesija Südbahnu za prugu Sisak—Dobrljin. Na taj način trebalo je da se austrijska polovina Monarhije najkraćim putem poveže sa Bosnom. Videći u tom i opasnost da Ugarska bude zaobiđena pri uspostavljanju željezničke veze sa Orijentom, ugarska vlada je prihvatila zahtjev da se gradi željeznička pruga Sisak—Dobrljin tek nakon što je austrijska vlada izričato priznala da srpski priključak na turske željeznice treba da prethodi bosanskom.⁵⁸⁾

Izlazeći ususret željama ugarske vlade sada je bilo priznato da je pitanje željezničkog priključka važnije nego pitanje trgovačkog ugovora sa Srbijom i da treba energično nastojati da Srbija izvrši preuzete obaveze u pogledu izgradnje željeznica. Međutim, najbitnije je bilo to što su se obje vlade u proljeće 1879. sporazumjele da se skine s dnevnog reda pitanje carinske unije sa Srbijom, a umjesto toga teži poboljšanju statusa quo-a u postojećim odnosima. Ugarska vlada je već ranije u više navrata odbacivala ideju o carinskoj uniji sa balkanskim zemljama. Ona je svojevremeno odbila i nacrt trgovinskog ugovora sa Srbijom, ocjenjujući ga kao suprotan ugarskim interesima, jer bi samo koristio izvozu industrijskih artikala i bezcarinskom uvozu sirovina. Zaključci Zajedničkog ministarskog vijeća u pogledu ekonomske politike prema Srbiji,⁵⁹⁾ koji su u velikoj mjeri bili uslovljeni stanjem trgovinskih odnosa sa inostranstvom, u prvom redu su odgovarali ugarskim agrarnim interesima.

S druge strane, načelni pristanak ugarske vlade da se u austrougarsko carinsko područje uključi Bosna i Hercegovina, Dalmacija, Istra i dr. predstavljao je tada objektivno ustupak interesima austrijske industrije, iako nema dokaza da je to bila direktna kompenzacija prilikom pregovora o cijelom kompleksu balkanskih problema. Pri tome je ugarska vlada nastojala da svojim uticajem na željezničku politiku unaprijed osigura mađarske komercijalne interese. Mađari će vremenom posvećivati sve veću pažnju bosanskom tržištu, što je bilo uslovljeno rastom industrijske proizvodnje u Mađarskoj, postepenim porastom apsorpcione moći bosanskog tržišta, kretanjima u evropskoj privredi i njihovim uticajima na ekonomske odnose unutar Monarhije.⁶⁰⁾

*
**

Sjednicama zajedničkog ministarskog vijeća od 21. aprila do 1. maja 1879. obilježen je kraj prve faze pregovora o uključenju Bosne i Hercegovine u zajedničko carinsko područje Monarhije. Tom

⁵⁸⁾ D. ž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica...*, str. 35—37.

⁵⁹⁾ HHStA Kabinettsarchiv, Geheimakten K. 23 (21) Bosnien »Résumé der Beschlüsse der in der Zeit vom 21 bis 25 april 1. J. (1879 — napomena D. ž. J.) statgehabten gemeinsame Ministerkonferenz, rektifiziert nach dem Ergebnisse des unter Allerhochsten Vorsitze vom 1. Mai d. J. abgehaltenen Ministerrates«.

⁶⁰⁾ Vidi: D. ž. Juzbašić, *Izvještaj Hermana von Sautera...*, str. 54 i dalje.

prilikom formulisani su samo neki osnovni principi i data su uputstva Carinskoj i trgovinskoj konferenciji za izradu odgovarajućih zakonskih nacrti i drugih popratnih akata, kako u odnosu na carinsko priključenje Bosne i Hercegovine, tako i priključenje Dalmacije i ostalih carinskih enklava, izuzev Trsta i Rijeke. Planirano je da se ova priključenja istovremeno sprovedu 1. januara 1880,⁶¹⁾ što je i ostvareno. Trst i Rijeka izgubili su svoj posebni carinski status tek 1891, kada su i oni postali sastavni dio opšteg carinskog područja.

Međutim, kada je riječ o Bosni i Hercegovini, još je na sjednici Zajedničkog ministarskog vijeća u proljeće 1879. kao poseban problem iskrslo određivanje finansijske naknade za gubitak carinskih prihoda zemlje. Takođe, na pitanju organizacije carinske službe u Bosni i Hercegovini došlo je do razmimoilaženja između austrijskog i mađarskog gledišta, koje je bilo produbljeno na sastancima Carinske i trgovinske konferencije. Ovi problemi, koji su imali krupan finansijsko — politički i državopravni značaj, morali su se na koncu rješavati krajem septembra 1879. na posebnoj sjednici Zajedničkog ministarskog vijeća i uz lično posredovanje cara.

Kada je na sjednici Zajedničkog ministarskog vijeća 22. aprila 1879. nabačen problem organizacije carinske službe u Bosni i Hercegovini, iskrsla je alternativa da li da se ta služba na granici podijeli između austrijske i ugarske finansijske uprave, ili da se ona u cjelini potčini bosanskohercegovačkoj upravi. Za posljednju soluciju odmah se izjasnio austrijski ministar trgovine Chlumecky. To je bilo u skladu sa prijedlogom koji je u martu 1879. dao predsjednik Komisije za poslove Bosne i Hercegovine baron Schwegel. Isti je predlagao da se u Sarajevu osnuje poseban ured koji bi, kao i u doba turske uprave, bio vrhovni organ za upravljanje carinama, državnim monopolima i indirektnim porezima, te bi kao takav bio samo u izvjesnoj mjeri potčinjen zemaljskom poglavaru. Međutim, problem je tada ostao otvoren, s tim što je odlučeno da se u detaljnim pregovorima nađe odgovarajuće rješenje. Jedino je u instrukciji za Carinsku i trgovinsku konferenciju naglašeno da se pri uvođenju monopola i indirektnih poreza kao i organizaciji carinske službe i finansijske straže mora pružiti puna garancija da se obezbijede finansijski interesi Monarhije.⁶²⁾

U toku rada Carinske i trgovinske konferencije njeni ugarski članovi nisu se složili s tim da carinsku službu na granici u Bosni i Hercegovini vrše lica koje imenuje Zemaljska vlada, već su zahtjevali da tu službu obavljaju dijelom austrijski a dijelom ugarski carinski organi. Ovaj kao i drugi njihovi stavovi naišli su na puno odobravanje ugarske vlade. Ona je tim povodom u zaključku svoje

⁶¹⁾ HHStA PA XL Interna K 291. Gemeinsame Ministerratsprotokolle GMKPZ 237 od 1. V 1879. Beschlüsse der Ministerkonferenz die als Instruktion der Zoll-und Handelskonferenz dienen sollen.

⁶²⁾ HHStA PA XL Interna K 291. Gemeinsame Ministerratsprotokolle GMKPZ 233 od 22. IV 1879; kao napomene 26 i 61.

sjednice od 22. septembra 1879. posebno naglasila da upravljanje Bosnom i Hercegovinom ne smije da pruži priliku za narušavanje dualizma i za nehotični nastanak trećeg državnog tijela u Monarhiji. Zato bosanska vlada ni u kojem pogledu nije mogla pretendovati na kompetencije koje pripadaju isključivo u djelokrug ugarske i austrijske vlade.⁶³⁾

Grof K. Tisza je u ime ugarske vlade predložio na sjednici Zajedničkog ministarskog vijeća 26. septembra 1878, kojoj je predsjedavao car, da se postojeći ugarski carinski uredi sa Save pomjere na Drinu, na granicu prema Srbiji, a austrijski carinski uredi sa dalmatinsko-bosanske granice premjeste na crnogorsku i tursku granicu. Pri tome bi svi carinski uredi ostali i dalje pod onom finansijskom upravom pod kojom su i ranije bili.⁶⁴⁾

Zajednički ministar finansija Hofmann smatrao je da bi ugarski prijedlog bio teško ostvariv. U zemlji bi bile stvorene tri finansijske ustanove što bi moglo izazvati samo zabunu kod stanovništva. Zato je pledirao da se bar odustane od podjele carinske uprave. Za uzvrat je izražavao spremnost da se bosanska Zemaljska vlada, kojoj bi bilo povjereno vođenje carinskih poslova, povinuje u potpunosti svim mjerama kontrole austrijske i ugarske vlade i da u bosanske carinske urede namjesti sve one činovnike koje mu označe njihovi ministri finansija.⁶⁵⁾

Hofmannov stav dobio je punu podršku predstavnika austrijske vlade. Pri tome je u kritici ugarskog gledišta još istaknuto da bi njegova realizacija podrazumjevala i postojanje dvostrukih propisa i duplih vrhovnih carinskih instanci za jednu zemlju. Osim toga, bosanski carinski uredi mogli bi obavljati i druge poslove za finansijsku upravu zemlje, što austrijski i ugarski ne bi mogli, pa bi usvajanje ugarskog prijedloga bilo povezano i sa povećanjem administrativnih troškova.⁶⁶⁾

Ugarski ministri ostali su, međutim, nepristupačni za sve ove argumente. Ugarski ministar trgovine baron Kemény primjetio je da kod ugarskog prijedloga praktična strana i nije tako važna kao politička. Ako se imaju u vidu sve štete koje mogu nastati za dualistički sistem od samostalne carinske uprave u Bosni i Hercegovini, onda za njega »male praktične nepodobštine« gube svoj značaj. Tada je car izložio svoj stav da podjela carinske administracije ne bi bila u skladu sa ostalim načelima upravljanja u zemlji koja je potčinjena Zajedničkom ministarstvu. Kako cjelokupna uprava nije bila dualistički organizovana, car je smatrao da to ne treba činiti ni kada su u pitanju carine. I car je sa svoje strane upozorio da se komplikacijama i eksperimentima ne zbunjuje stanovništvo.⁶⁷⁾ Iz

⁶³⁾ HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzleiakten Nr 3753/1879, Vortrag des Reichsfinanzministers Freicher v. Hofmann 14. IX 1879; Ungarische Ministerratsprotokolle KZ XLIII od 22. IX 1879.

⁶⁴⁾ HHStA PA XL Interna K 291 Gemeinsame Ministerratsprotokolle GMKPZ 241 od 26. IX 1879.

⁶⁵⁾ Ibidem.

⁶⁶⁾ Ibidem.

⁶⁷⁾ Ibidem.

stava ugarske vlade o podjeli carinske službe mogla se razviti ideja o podjeli Bosne i Hercegovine između Austrije i Ugarske. Ovu ideju je, kao što je poznato, grof. K. Tisza docnije zastupao u vezi sa planovima o aneksiji Bosne i Hercegovine.

Tek poslije careve intervencije s ugarske strane je ispoljena spremnost na popuštanje i odustajanje od postavljenog zahtjeva, ali je pri tome ugarski ministar trgovine grof Szápary postavio određene uslove. Tražio je u biti ono što je zajednički ministar finansija Hofmann već bio ponudio. Naime Szápary je zahtjevao da se carinska služba u Bosni i Hercegovini organizuje tako da obje vlade budu u mogućnosti da se uvjere da su carinski prihodi osigurani i da se poštuju postojeći zakoni; da odluke o svim carinskim pitanjima donosi postojeći organ, tj. zastupnici ugarskog i austrijskog ministra trgovine i finansija; da se istima garantuju uticaj na personalna pitanja, naročito na imenovanje direktora finansijske uprave i njegovog zamjenika, te da isti organ u carinskim pitanjima bude treća instanca. Ovi uslovi bili su od svih faktora na sjednici bez daljnijega prihvaćeni, s tim što je priznat takođe određeni uticaj i zajedničkom ministru finansija.⁶⁸⁾ Sve je to bilo zatim od strane austrijske vlade preciznije formulirano i ponešto blago modificirano i u skladu sa željom grofa K. Tisze pretočeno u odredbe Nacrta zakona o uspostavljanju zajedničkog carinskog saveza sa Bosnom i Hercegovinom, s kojim se ugarska vlada konačno saglasila na svojoj sjednici od 16. oktobra 1879.⁶⁹⁾

Nešto lakše došlo je do sporazuma o budućoj naknadi carinskih prihoda Bosni i Hercegovini, koju je trebalo odrediti s obzirom na utvrđeni princip samofinansiranja zemaljske uprave. Najprije se na Zajedničkom ministarskom vijeću 22. aprila 1879. samo načelno raspravljalo o načinu pomenutog obeštećenja iz zajedničkih carinskih prihoda Monarhije. Austrijski ministar trgovine Chlumecy izjasnio se da se to učini u obliku jedne brutto paušalne sume, koja bi se na osnovu dotadašnjih carinskih prihoda i potrošačke sposobnosti zemlje privremeno odredila za period od 5 godina, a potom revidirala. Ovo je podržao i zajednički ministar finansija Hofmann, smatrajući da u datim okolnostima ništa drugo ne preostaje. S obzirom na lošu organizaciju ubiranja carina pod turskom upravom i na nenormalne okolnosti u Turskoj posljednjih godina, koje ne pružaju mogućnost za pouzdan obračun, on je samo predložio da se umjesto petogodišnjeg probnog termina uzme jedan

⁶⁸⁾ Ibidem.

⁶⁹⁾ HHStA, Kabinettsarchiv, Ungarische Ministerratsprotokolle KZ XLIX od 16. X 1879. Naročito je u §§ 3, 4 i 12 naglašena ingerencija austrijske i ugarske vlade u odnosu na organizaciju i funkcionisanje carinske službe koja je bila potčinjena zemaljskoj upravi. Tako su po § 12 ministri finansija obje vlade dobili pravo da šalju posebne inspektore kako bi se uvjerili da se ubiranje carina i upravljanje carinama, monopolima i indirektnim porezima na proizvodnju piva rakije i šećera, kao i nadzor u pogledu sprovođenja odredaba o čistoći zlatne i srebrne robe vrši na odgovarajući način prema dogovorenim normama.

kraći rok.⁷⁰⁾ Ovi stavovi bili su u duhu prijedloga predsjednika Komisije za poslove Bosne i Hercegovine barona Schwegela iz marta 1879. godine.⁷¹⁾

I grof T. Tisza se izjasnio za paušal. Karakteristično je, međutim, da je on tom prilikom naglasio da bi se pri ustanovljenju cifre trebalo postupiti pravedno, ali da ni iz kakvih obzira ne treba biti široke ruke. To je obrazložio time da se vlada ne potakne da organizuje skupu upravu i da predstavnička tijela ne dobiju utisak kako se hoće uljepšati stanje i prikriti deficit zemaljskih prihoda. Tisza je bio protiv da se vrši periodična revizija carinskog paušala, jer je smatrao da je to nespojivo sa stanovištem o provizornom karakteru okupacije, na kome se još stoji u odnosu prema inostranstvu. Bio je radije za to da austrijska i ugarska vlada po svom slobodnom nahođenju, u slučaju potrebe, izvrše reviziju visine paušala. Zato je na sjednicama Zajedničkog ministarskog vijeća od 22. aprila i 1. maja 1879. usvojen samo zaključak da će Bosna i Hercegovina iz zajedničkih carinskih prihoda Monarhije dobijati godišnje jednu paušalnu sumu kao brutto prihod iz kojeg će se pokrivati i troškovi carinske uprave u zemlji. Pomenuta paušalna suma trebalo je da se naknadno odredi po ispitivanju carinskih prihoda zemlje na osnovu turske i austrougarske carinske tarife i ocjene potrošačke sposobnosti stanovništva.⁷²⁾

Međutim, novoj austrougarskoj administraciji nisu stajali na raspolaganju nikakvi službeni detaljni iskazi ranije uprave o carinskim prihodima zemlje. Zatečeni sumarni iskazi, čija se autentičnost nije mogla provjeriti, datirali su iz zadnjih godina otomanske vladavine i znatno su se međusobno razlikovali. Slična odstupanja pokazivali su i podaci u literaturi o Bosni i Hercegovini koja je tada bila na raspolaganju novim upravljačima.⁷³⁾ Nova uprava nije zatekla ni detaljne službene iskaze o obimu bosanskohercegovačkog robnog prometa, niti o tome koliko pojedini artikli učestvuju u carinskim prihodima. Sve cifre o importu i eksportu Bosne i Hercegovine u austrougarskim i drugim konzularnim izvještajima navođene su bez ukazivanja na izvore podataka.

⁷⁰⁾ HHStA PA XL Interna K 291. Gemeinsame Ministerratsprotokolle GMKPZ 233 od 22. IV 1879.

⁷¹⁾ Kao napomena 26.

⁷²⁾ Kao napomene 61 i 70.

⁷³⁾ Kao napomena 42.

Otto Blau navodi da su carinski prihodi Bosne iznosili 1866. godine 4 miliona pjastera, a Johan Roskiewicz 1868. godine objavljuje da oni iznose 3 1/2 do 4 miliona pjastera. Međutim, krajem 1869. godine ruski konzul u Sarajevu Kudrjavcev pisao je da su prihodi od carina 7.875.337 a rashodi 1 milion pjastera. Cifru od 8 miliona pjastera prihoda i 1 milion pjastera rashoda navodi za 1874. godinu Svetozar Teodorović, austrougarski generalni konzul u Sarajevu. U odnosu na 73.768.371 pjaster, koliko su iznosili te godine ukupni prihodi bosanskog vilajeta, udio carina u njima iznosio je, kako je to izračunao I. Tepić, gotovo 11%. (I. Tepić, op. cit. str. 189; O. Blau, *Handel und Verkehr von Bosnien in 1866*, str. 161, citirano po I. Tepiću, ibidem; J. Roskiewicz, op. cit. str. 315; V. Bogičević, *Grada...*, str. 230, 231).

Baron Schwegel je još početkom 1879. proračunao na osnovu raspoloživih turskih podataka da su u normalnim prilikama carine donosile izraženo u austrougarskoj valuti, oko 800.000 forinti. Ako se od toga oduzme 100.000 forinti za carinsku režiju, čisti prihod je bio 700.000 forinti. Smatrao je da je to znatno ispod stvarnih mogućnosti i da će se za nove uredne administracije carinski prihodi zemlje povisiti na 1 milion forinti računajući po stavkama turske carinske tarife. Stoga je Schwegel predlagao da se odredi paušal u visini od 800.000 forinti koji bi Bosna i Hercegovina u svim okolnostima i pod režimom austrougarske carinske tarife mogla reklamirati u carinskim приходima Monarhije. Primajući, ipak turske podatke cum garno salis, on je predviđao i mogućnost da se visina naknade za carine određuje svake godine na osnovu faktički ostvarenih prihoda.⁷⁴⁾

Austrijska vlada je prvobitno pristala da iznos carinskog paušala bude 800.000 forinti godišnje. Međutim, ugarski predstavnici u Carinskoj i trgovinskoj konferenciji, na kojoj su sudjelovali i predstavnici Zajedničkog ministarstva finansija, nisu se s tim saglasili. Oni su insistirali na cifri od samo 500.000 forinti godišnje. Ugarska vlada je potpuno odobrila njihov stav i pristajala je da se cifri od 500.000 forinti doda još oko 60-70.000 forinti godišnje kao naknada za troškove osnivanja i izdržavanja carinskih ureda. Potom je i austrijska vlada izmijenila svoj stav i priklonila se gledištu ugarske vlade, koja je sa svoje strane učinila ustupak u pitanju organizacije carinske službe u Bosni i Hercegovini. U takvoj situaciji zajednički ministar finansija Hofmann, kao šef bosanskohercegovačke uprave, predočavao je na Zajedničkom ministarskom vijeću 26. septembra 1879. kako je na osnovu statističkih podataka iz vremena prije ustanka proračunato da je carinski prihod zemlje iznosio 900.000 forinti i istovremeno je molio da se suma carinskog paušala zaokruži bar na 600.000 forinti. Smatrao je da bi politički bilo vrlo opasno da se okupiranoj zemlji ne da dovoljna otšteta za gubitak carinskih prihoda i time stvori opasnost da se u zemaljskom budžetu pojavi deficit. Kada ga je iz istih motiva u njegovom zahtjevu podržao car, svi faktori na Zajedničkom ministarskom vijeću saglasili su se da suma carinskog paušala iznosi 600.000 forinti,⁷⁵⁾ što je zatim i ozakonjeno.

⁷⁴⁾ Inače, po Schwegelovim proračunima, u normalnim uslovima Bosna i Hercegovina mogla bi očekivati čist prihod od monopola soli 660.000 forinti, od monopola duhana 1.000.000 fr., od monopola baruta i indirektnih poreza na pivo, rakiju i šećer 40.000 fr., pa bi to zajedno sa 800.000 fr. od carina iznosilo ukupno oko dva i po miliona forinti. Pri tome je imao u vidu da se monopoli i indirektni porezi uvedu kao i u Monarhiji. (Kao napomena 26). Zajednički ministar finansija Hofmann izjavio je na sjednici Zajedničkog ministarskog vijeća 13. X 1879. kako prihodi od carina u Bosni i Hercegovini u istoj godini obećavaju da će doseći cifru od 800.000 forinti, ističući da je to više od onoga što se ranije očekivalo. (Gemeinsame Ministerratsprotokolle GMKPZ 242 od 13. X 1879). O realizaciji prihoda od monopola i indirektnih poreza u prvim godinama austrougarske okupacije vidi F. Hauptmann, *Memorandum šefa finansijskog odjeljenja ...*, str. 550 i dalje.

⁷⁵⁾ Kao napomene 63, 64 i 70.

Izmjenu stanovišta austrijske vlade obrazložio je austrijski ministar trgovine von Korb. Kao prvi razlog naveo je da se »bespotrebno« ne otvara novi problem, a drugo, jer u Monarhiji otpada po glavi stanovnika oko 70 xr carinskih dažbina, dok bi u Bosni i Hercegovini taj iznos po njegovom mišljenju mogao biti najviše 50 xr. To je na 1 milion stanovnika, koliko se procjenjivalo da tada ima u Bosni i Hercegovini, davalo sumu od 500.000 forinti.⁷⁶⁾

Očito da su ocjene o visini bosanskohercegovačkih carinskih prihoda varirale u zavisnosti od političkih potreba. Što se tiče posebno stava ugarske vlade prema pitanju carinskog paušala, on je bio u duhu njenog opšteg odnosa prema bosanskim finansijama. Sa mađarske strane, koja je bila ekonomski i finansijski slabiji partner vis à vis Austrije, potekao je krajem 1879. godine zahtjev da u narednim godinama okupirana zemlja svojim sredstvima učestvuje u pokrivanju troškova vojne okupacije kako bi se rasteretila Monarhija.⁷⁷⁾ S druge strane, eventualni deficit u bosanskom budžetu zahtijevao bi da se zajednička vlada obrati delegacijama radi njihovog pokrića. Ovo je bilo povezano sa političkim teškoćama, naročito s obzirom na neraspoloženje zbog velikih izdataka s kojima je bilo povezano zaposjedanje Bosne i Hercegovine. Delegacije su insistirale na smanjenju troškova okupacije i pravile su teškoće i kad je bio u pitanju novac za potrebe okupacionih trupa u Bosni i Hercegovini. Zato se na početku okupacije, kada se ostali budžetski prihodi zemlje još nisu bili stabilizovali, bosanskohercegovačka uprava nije smjela ostaviti bez prihoda od carina, niti su se oni smjeli drastično smanjiti. U prvim godinama poslije okupacije carinski paušal (tzv. carinski aversum) činio je vrlo značajnu stavku u zemaljskam приходima, kada se njihov ukupan iznos kretao oko 7 miliona forinti.

Međutim, ni tada naknada od 600.000 forinti u zlatu nije bila adekvatna. Ona nije bila u stanju da pokrije finansijske gubitke nastale zbog carinskog priključenja Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj. To je 1883. konstatovao šef finansijskog odjeljenja Ze-

⁷⁶⁾ Kao napomena 64. Prema popisu iz 1879. u BiH je bilo 1.158.164 stanovnika.

Austrijska vlada je u austrijskom parlamentu izašla sa drugčijim obrazloženjem sume carinskog paušala od 600.000 forinti. Polazeći od toga da je potrošačka sposobnost po glavi stanovnika u Bosni i Hercegovini, kad su u pitanju kafa, začini, južno voće i riža, jednaka kao i u Monarhiji, ona je izračunala da će carinski prihodi od tih artikala, računajući 28 xr po stanovniku, iznositi 280.000 forinti godišnje. Daljih 80.000 forinti bilo bi dato kao obeštećenje zemaljskim finansijama za bescarinski uvoz iz Monarhije šećera, piva i rakije. Do ove cifre se došlo uzimajući u obzir uvoz pomenuatih artikala u zadnjih deset godina uz plaćanje dotadašnjih vrlo umjerenih carina. Suma od 240.000 forinti odnosila se na carinski prihod od ostalih artikala, u prvom redu od tekstila. Pri tome je aproksimativno uzeto da je njihova potrošnja u Bosni i Hercegovini za gotovo polovinu niža po glavi stanovnika (24 xr) od potrošnje u Austro-Ugarskoj (42 xr). Sve je to bilo popraćeno komentarom da se svota od 600.000 forinti za prvo vrijeme može duže dati. Kao napomena 42.

⁷⁷⁾ Vidi: D.ž. Juzbašić, *O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom...*, str. 183, 184.

maljske vlade Plenker i pri tome naglasio kako je potpuno nepravedno što bosanske finansije moraju uplaćivati svoju quotu na ime poreskih restitucija za pivo i rakiju, iako se ni kap piva ni rakije proizvedene u Bosni i Hercegovini ne izvozi izvan zemlje.⁷⁸⁾

Zakon o carinskom priključenju Bosne i Hercegovine javljao se prema svojim spoljnim obilježjima kao jedna vrsta carinskog saveza između oba dijela Monarhije i bosanske uprave, dok je, s druge strane, podvrgavao Bosnu i Hercegovinu najvećem dijelu postojećeg i budućeg privrednog i finansijskog zakonodavstva obiju država Monarhije i davao austrijskoj i ugarskoj vladi posebna prava u pogledu ingerencije kod rješavanja određenih konkretnih pitanja na ovome području. Ukoliko je trebalo da se, s obzirom na posebne prilike u Bosni i Hercegovini, donesu propisi koji bi odstupali od postojećih normi u obje države Monarhije, i to kako u oblasti carina, tako i u pogledu monopola soli i duhana, te indirektnih poreza na pivo, rakiju i šećer, bilo je potrebno dobiti saglasnost nadležnih resornih ministara Austrije i Ugarske (§§ 3 i 5).

Promjene koje su bile izvršene u pogledu plaćanja indirektnih poreza bile su, po priznanju funkcionera Zemaljske vlade nadležnog za finansije, više u interesu Monarhije nego okupirane zemlje.⁷⁹⁾ Ova konstatacija se odnosi i na monopole. Naročito je uvođenje monopola duhana naišlo na otpore i teškoće, jer je bilo suprotno tradicijama i navikama stanovništva. Posebnom zakonskom odredbom bilo je utvrđeno da bosanskohercegovačka uprava smije samo od uprava monopola u Austriji i Ugarskoj nabavljati, po unaprijed utvrđenim cijenama, one potrebne količine duhana i soli koje se ne bi mogle obezbijediti u Bosni i Hercegovini vlastitom sadnjom duhana ili iz sopstvenih izvora soli (§ 5). Ovaj propis, koji je štitiio fiskalne interese obiju država Monarhije, pokazao se docnije kao smetnja u radu duhanske industrije, jer je sprečavao direktan uvoz duhana koji je bio potreban za izradu cigareta.

Koliko se vodilo računa o fiskalnim i privrednim interesima Monarhije pokazuju i prelazne odredbe Zakona po kojima je privremeno i poslije njegovog stupanja na snagu ostala do daljnijega međucarinska linija između Bosne i Hercegovine i starog austro-ugarskog carinskog područja. Dok je robni promet u pravcu Bosne od 1. januara 1880. postao slobodan, na uvoz iz Bosne i Hercegovine plaćana je carina po stavkama koje su važile za uvoz iz najpovlašćenijih zemalja, ukoliko nije bila u pitanju roba proizvedena u samoj Bosni i Hercegovini, što se moralo dokazati valjanim certifikatima. Takođe, od plaćanja carine bile su izuzete manje količine robe u graničnom prometu za kućnu potrebu, kao i roba koja se nisko tarifirala i za koju se nije moglo pretpostaviti da se preko Bosne i Hercegovine uvozi u Monarhiju zaobilazeći plaćanje carine po austrougarskoj carinskoj tarifi (§ 15). Ove odredbe donesene su

⁷⁸⁾ F. Hauptmann, *Memorandum šefa finansijskog odjeljenja Zemaljske vlade...*, str. 554.

⁷⁹⁾ Ibidem, str. 550.

stoga da se ne bi roba (kao napr. kafa), koja je uvezena u Bosnu i Hercegovinu do 1. januara 1880. i bila ocarinjena niže po odredbama turske tarife, slobodno uvezla u Austro-Ugarsku.

Međucarinska linija trebalo je da privremeno postoji između starog austrougarskog carinskog područja, s jedne strane, i Dalmacije i Bosne i Hercegovine kao cjeline, s druge strane. Ukidanje pomenutih privremenih ograničenja slobodnog prometa trebalo je da uslijedi naredbodavnim putem, nakon prethodnog sporazuma između austrijske i ugarske vlade (§ 16). Njihovo trajanje u biti je zavisilo od zaliha uvezene robe koje su bile stvorene do 1. januara 1880. godine.⁸⁰⁾

Jedan od malobrojnih protivnika carinskog priključenja Bosne kao i načina na koji je trebalo da se njome upravlja pod austrougarskom vlašću bio je u austrijskom parlamentu poslanik Kronawetter, pripadnik demokratskog krila njemačke liberalne stranke. Po njegovim riječima oktroirati tako teške poreske terete stanovništvu, koje nema mogućnosti da se izjasni da li oni odgovaraju ili ne odgovaraju zemlji, mogu činiti samo apsolutni monarsi. On je izrazio žaljenje što to čini jedan parlament potsjetivši prisutne na princip »nihil de nobis sine nobis«, koji su 1848. na svojoj zastavi istakle sve liberalne snage.⁸¹⁾ Ovo je načelo bilo u odnosu na stanovštvo okupirane zemlje grubo pogazeno od strane austrijskog i ugarskog parlamenta. Ovi parlamenti su u poznu jesen 1879. usvojili paralelne zakone o uspostavljanju zajedničkog carinskog saveza sa Bosnom i Hercegovinom, koje je uskoro potom sankcionisao i vladar.⁸²⁾

Kako prema zakonskim odredbama nije bilo predviđeno da Bosna i Hercegovina plaća za zajedničke izdatke Monarhije, za izdržavanje dvora i diplomatije, za zajedničku austrougarsku vojsku i mornaricu, niti da učestvuje u otplati državnih dugova, u austrijskom parlamentu čuli su se glasovi da je ona čak i privilegovana.⁸³⁾ Pri tome se iz vida gubio međunarodnopravni položaj Bosne i Hercegovine. Nije se uzimalo u obzir da se bosanskohercegovačkim stanovništvom vladalo apsolutistički i da ono nije imalo svoje predstavnike u parlamentima Austrije i Ugarske i njihovim delegacijama. koje su odobravale budžetske izdatke za zajedničke poslove. Osim toga, Bosna i Hercegovina je bila toliko nerazvijena i siromašna da je jedva podmirivala osnovne troškove austrougarske administracije, pod čiju vlast nije došla voljom svoga stanovništva. Da se i u samom tekstu Zakona u izvjesnoj mjeri vodilo računa o međunarodnom aspektu problema, pokazuju odredbe njegovog § 6. Njime je propisano da valuta koja je zakonsko sredstvo plaćanja

⁸⁰⁾ Kao napomena 42.

⁸¹⁾ Sten. Protokolle über die Sitzungen der Hauses der Abgeordneten..., 15. Sitzung der 9. Session am 21. XI 1879, str. 317—336.

⁸²⁾ RGB1 Nr 136 od 20. XII 1879. i ugarski zakonski član LII: 1879; Sammlung der für Bosnien und die Herzegovina erlassenen Geetze. Verordnungen und Normalweissungen, 1878—1880, I Bd. Wien 1880, str. 50—54.

⁸³⁾ Kao napomena 81.

u Austro-Ugarskoj isto tako vrijedi i u Bosni i Hercegovini, ali je uz to dodano »bez štete po slobodan opticaj efektivnog otomanskog novca.« Time je, iako samo formalno iz spoljnopolitičkih obzira, izražena spremnost Austro-Ugarske da poštuje obavezu preuzetu u konvenciji koja je sklopljena sa Turskom 21. aprila 1879.

..

Do sada je bilo nepoznato da je uključenje Bosne i Hercegovine u zajedničko austrougarsko carinsko područje imalo i izvjestan spoljnopolitički odjek, koji je neprijatno iznenadio austrougarsku diplomaciju i u jednom trenutku zaprijetio da ovo pitanje postane međunarodni problem.

Austrijski funkcioneri koji su bili glavni protagonisti carinskog priključenja, predsjednik bosanske komisije baron Schwegel i austrijski ministar trgovine J. Chlumecky, isticali su da je uključenje Bosne i Hercegovine u carinski režim Monarhije nedvojbeno dopustivo po Berlinskom ugovoru, jer je istim ugovorom na Austro-Ugarsku preneseno pravo da upravlja Bosnom i Hercegovinom, bez ograničenja i bilo kakve rezerve sila potpisnica u korist statusa quo-a, nasuprot onim odredbama Berlinskog ugovora koje su se ticale Bugarske i Srbije. Ovo gledište prihvatio je u proljeće 1879. i predsjednik ugarske vlade grof K. Tisza,⁸⁴⁾ nakon što je ugarska vlada odustala od svog prvobitnog stanovišta po kojem je Bosna i Hercegovina trebalo da ostane samostalno carinsko područje sve dotle dok se ne donese definitivni zaključak o njenoj sudbini.⁸⁵⁾ Ministar inostranih poslova grof J. Andrassy takođe je dokazivao da pravo Austro-Ugarske da samostalno reguliše pitanje carina u Bosni i Hercegovini proizlazi iz ovlaštenja koja su na nju prenesena u pogledu uprave. Andrassy je na sjednici Zajedničkog ministarskog vijeća 21. aprila 1879. podržao zahtjev za carinsko priključenje Bosne i s obzirom na to da su bili privedeni kraju pregovori sa Turskom,⁸⁶⁾ koji su istog dana rezultirali potpisivanjem austro-turske konvencije. Za Austro-Ugarsku je bilo od posebnog značaja da je time konačno regulisano pitanje zaposjedanja novopazarskog sandžaka i utvrđen broj austrougarskih trupa i garnizona u njemu. Konvencijom je ponovo bio formalno priznat sultanov suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom, ali za razliku od tajnog sporazuma između Austro-Ugarske i Turske od 13. jula 1878, u njoj nije bio spomenut privremeni karakter okupacije, koja je u novom bilateralnom aktu, analogno Berlinskom ugovoru, pretvorena u zaposjedanje na neodređeno vrijeme.

⁸⁴⁾ HHStA PA XL Interna K. 291 Gemeinsame Ministerratsprotokolle GMKPZ 232 od 21. IV 1879, i kao napomena 26.

⁸⁵⁾ Kao napomene 27 i 30.

⁸⁶⁾ HHStA PA XL Interna K. 291. Gemeinsame Ministerratsprotokolle GMKPZ 232 od 21. IV 1879.

Ipak, unutar austrougarskog Zajedničkog ministarstva finansija bilo je još ranije izraženo podozrenje da li će sile potpisnice trgovačkih ugovora sa Turskom bez pogovora prihvatiti izmjenu statusa quo-a u Bosni i Hercegovini.⁸⁷⁾ Ispoljena je rezerva u pogledu pristanka Rusije i Turske i ukazano je na mogućnost da Engleska, Francuska i Italija protestuju potaknute od svojih podanika koji se bave trgovinom. Međutim, ove rezerve nisu se pojavile prilikom pregovora između mjerodavnih faktora Dvojne Monarhije, kada se u aprilu 1879. rješavalo pitanje carinskog priključenja Bosne i Hercegovine. Šta više, Andrásy je jedan upit Engleske, koji se odnosio na carine, protumačio tako kao da očekuje da Austro-Ugarska reguliše ovaj problem.⁸⁸⁾

Nakon što su u jesen 1879. zakonski prijedlozi o carinskom priključenju Bosne i Hercegovine podneseni parlamentima obiju polovina Monarhije, ministarstvo inostranih poslova uputilo je 1. novembra povjerljivu instrukciju austrougarskom ambasadoru u Carigradu o tome kako bi trebalo tretirati ovo pitanje ukoliko bi sa turske strane bila o njemu pokrenuta diskusija. U instrukciji su bili općenito argumenti za spoljnu upotrebu, pa su sa njenim sadržajem bile upoznate austrougarske diplomatske misije u Berlinu, Parizu, Londonu, Rimu i Petrogradu, predsjednici vlada Austrije i Ugarske, kao i Zajedničko ministarstvo finansija.⁸⁹⁾

Pozivajući se na vlastitu interpretaciju odredaba Berlinskog ugovora, u instrukciji se naglašavalo da se pravo Monarhije na carinsko priključenje Bosne i Hercegovine ne bi moglo ni sa koje strane dovesti u pitanje. Izraženo je uvjerenje da specijalno Turska ne bi mogla imati za to povoda, jer nije protestovala ni protiv postavljanja engleskih carinskih ureda na Kipru,⁹⁰⁾ koji je do izvjesnog stepena imao analogan položaj sa Bosnom i Hercegovinom.

Kao razlog za carinsko priključenje Bosne i Hercegovine trebalo je, prema instrukciji, u prvom redu istaći potrebu da se osiguraju finansijska sredstva za upravu okupirane zemlje i za njene vlastite privredne interese. Trebalo je ukazati kako je neodrživo

⁸⁷⁾ Glosa na elaboratu barona Schwegela. Kao napomena 26.

⁸⁸⁾ Kao napomena 86.

⁸⁹⁾ HHStA, Adm. Reg. Kart. 253, F 34 SR 10 3/12—14—9, Ministarstvo inostranih poslova Kosjeku, Beč 1. 11. 1879, povjerljivi telegram.

⁹⁰⁾ Na Kipru su do kraja februara 1879. ostale na snazi ranije turske carine od 8% na uvoznu i 1% na izvoznu robu. Od marta 1879. izvoz je bio oslobođen plaćanja carine, a na uvoznu robu ostala je ista carinska stopa koja je bila utvrđena ugovorima između Porte i drugih država. (HHStA, Adm. Reg. Kart. 253, F 34 SR 10 3/12—14—9, konzul Schulz ministarstvu inostranih poslova, Bejrut 20. 8. 1880). Već je F. Hauptmann ukazao kako je Haymerle dovodio u vezu postupak Velike Britanije na Kipru sa austrougarskim planom za uključenje Bosne i Hercegovine u carinsko područje Monarhije (F. Hauptmann, *Andrásyjeva politika i bosanska politika Austro-Ugarske nakon okupacije*, Radovi VI, izd. Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 1971, str. 545). Međutim, postojala je suštinska razlika u carinskoj politici jedne i druge države. Dok se Velika Britanija i dalje držala načela slobodne trgovine, Austro-Ugarska je počela mada u ograničenom opsegu primjenjivati izvjesne mjere carinske zaštite.

da Bosna i Hercegovina bude samostalno carinsko područje, s obzirom na velike teškoće i visoke troškove koji bi iz toga proizašli. Naglašeno je da će Bosna dobijati paušalni iznos koji će odgovarati visini dotadanih carinskih netto prihoda i da će potpuno otvaranje tržišta Monarhije za bosanskohercegovačke sirovine i poljoprivredne proizvode djelovati pozitivno na razvoj privrede u Bosni i Hercegovini. Posebno značajno za vanjsko-političku upotrebu, naročito vis à vis Turske, bilo je objašnjenje da carinsko priključenje nema samo po sebi politički karakter i ne zadire u pitanje suvereniteta. Pri tome se ukazivalo na činjenicu da su u prošlosti i potpuno suverene države često stupale jedne s drugima u carinsku uniju, kao i na savremeni primjer kneževine Lichtensteina, koja se nalazila u carinskoj uniji sa Austro-Ugarskom i velikog vojvodstva Luxemburg, koje je pripadalo holandskoj kruni, a bilo je u carinskom savezu sa njemačkim Reichom.

Međutim, negativna reakcija na ovaj plan došla je sa strane odakle je za Austro-Ugarsku bilo najneprijatnije, od sile koja je na Berlinskom kongresu bila njen glavni pomagač. Kada je u oktobru 1879. saznao za namjeru da se Bosna i Hercegovina uključi u austrougarsko carinsko područje, ministar vanjskih poslova Velike Britanije lord Salisbury dao je nalog da se vladi Austro-Ugarske poruči da kapitulacije i ostali međunarodni ugovori Turske treba da ostanu na snazi u Bosni i Hercegovini kao i postojeće carine koje su regulisane tim ugovorima. On je smatrao da Austro-Ugarska nema pravo da stavi van snage ove sporazume bez saglasnosti drugih sila. U protivnom slučaju Salisbury je nagovijestio da će Velika Britanija protestovati.⁹¹⁾ Svoje stanovište motivisao je time da će planirane promjene imati kao posljedicu povećanje carina na britanski import. To bi bilo protiv interesa britanskih građana i, po njegovoj ocjeni, ne bi bilo u skladu sa britanskim pravima. Isticao je da Austro-Ugarska po Berlinskom ugovoru ima pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu i njome upravlja, ali u ugovoru nema ni riječi da sultan nije više suveren zemlje niti postoje u njemu odredbe protiv postojećih ugovora između Porte i drugih sila. Međutim, za razliku od svog prvobitnog stava, Salisbury je docnije, početkom 1880. godine, promijenio gledište u odnosu na pitanje kapitulacija, priznavši da austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini implicira neke promjene u odredbama međunarodnih ugovora, ali je i dalje insistirao na tome da u Berlinskom ugovoru nema ništa u pogledu prava Austro-Ugarske da jednostrano izmjeni carinski režim.⁹²⁾

Ovom britanskom gledištu suprotstavilo je austrougarsko ministarstvo inostranih poslova svoje tumačenje Berlinskog ugovora, naglašavajući da u njemu nema obaveze da se u Bosni i Hercegovini

⁹¹⁾ HHStA, Adm. Reg. Kart. 253, F 34 SR 10 3/12—14—9—6, Salisbury Egertonu London 27. 10. 1879. kopija telegrama.

⁹²⁾ HHStA, Adm. Reg. Kart. 253, F 34 SR 10 3/12—4—9—9, Salisbury Elliotu, London, 4. 2. 1880, kopija telegrama.

respektuju odredbe trgovinskih ugovora koje je zaključila Porta. Osporeno je Salisburyjevo mišljenje da postoji fundamentalna razlika između kapitulacija i trgovinskih ugovora. Pri tome je istaknuto da je turska carinska tarifa isto tako nespojiva sa austrougarskom upravom kao što je nespojiva i turska jurisdikacija. Izražena je rezerva u to da bi britanska vlada, koja je vis à vis Francuske zauzela odlučno stanovište u pogledu važnosti ugovora s Portom u vezi sa izmjenom jurisdikcije na Kipru, mogla u pitanju bosanskih carina zastupati drugo mišljenje.⁹³⁾

S austrougarske strane pridavan je veliki značaj ostvarenju pune saglasnosti između Austro-Ugarske i Engleske u odnosu na promjene na Kipru i u Bosni i Hercegovini. Austrougarski diplomati ukazivali su svojim engleskim kolegama na potrebu da se i pri tretmanu pitanja bosanskih carina u prvom redu moraju imati u vidu politički obziri. Andrassy-jev nasljednik na položaju ministra vanjskih poslova, Haymerle, poručivao je lordu Salisburyju da bi mu bilo vrlo neprijatno ako bi ovaj i dalje insistirao na svom stanovištu, te mu se u tome priključile i druge vlade, koje su bile manje prijateljski raspoložene prema Monarhiji od britanske. Pozivajući se na zajednicu interesa Austro-Ugarske i Velike Britanije u orijentalnoj politici, Haymerle je u februaru 1880. apelovao na Salisburyja da odustane od svog gledišta, ili da bar javno ne reaguje na priključenje Bosne i Hercegovine u zajedničko austrougarsko carinsko područje, koje je bilo već zakonski perfektuirano i izvršeno. Za uzvrat on je obećao da će Austro-Ugarska gdje god bude mogla podržavati britanske interese. U datom momentu Haymerle je nagovijestio podršku stavovima britanske vlade u pogledu djelatnosti internacionalne komisije za likvidaciju egipatskog državnog duga. Smatrao je da na koncu treba podsjetiti lorda Salisburyja kako su sve prijateljske sile odredbe Berlinskog ugovora u pogledu Bosne i Hercegovine shvatale kao konačno rješenje i da su pomenute odredbe dobile postojeću formu samo stoga da bi se pribavila saglasnost Porte.⁹⁴⁾

Za austrougarske državnike imalo je veliku važnost da poslije Berlinskog kongresa ne bude ničim poremećena saradnja sa Velikom Britanijom u orijentalnoj politici. Mada je 1878. likvidirana istočna kriza, na Balkanskom poluostrvu nije uspostavljena stabilna situacija. Ostao je niz otvorenih pitanja u vezi sa razgraničenjima i sprovođenjem u život drugih odredaba Berlinskog ugovora. Pri tome se austro-rusko suparništvo nije smanjivalo, nego se, naprotiv, povećavalo. U okviru tog političkog rivaliteta vrlo veliku ulogu igrala je borba za izgradnju željezničke mreže na Balkanu, koja je trebalo da osigura kapitalističke interese suparničkih sila. Ostvarenjem odredaba Berlinskog ugovora u pogledu željeznica i konvencije sa

⁹³⁾ HHStA, Adm. Reg. Kart. 253, F 34 SR 10 3/12—14—9—2, Schwegel Karolyju novembar 1879. i 3/12—14—9—3, Schwegel Elliotu 16. 2. 1880. (koncepti pisama).

⁹⁴⁾ Ibidem.

Srbijom od 8. jula 1878, kojom se ova obavezala da uspostavi vezu sa postojećim prugama koje su vodile prema Solunu i Carigradu, Austro-Ugarska bi ugrozila ozbiljno ruske pozicije na Balkanu, posebno u Bugarskoj. Upravo 1879/80. general Černjajev, kao eksponent panslavističkog krila ruske politike, koje je bilo u uskim vezama sa ruskim industrijskim krugovima, pokušao je svojom misijom u Beogradu spriječiti realizaciju austro-srpskog željezničkog programa i nadomjestiti ga transbalkanskim projektom, za koji se interesovala i Italija. U isto vrijeme čuli su se glasovi o balkanskom savezu pod rusko-italijanskim patronatom koji bi bio uperen protiv Austro-Ugarske.⁹⁵⁾

Mada su saobraćajni kao i komercijalni interesi Austro-Ugarske i Velike Britanije u balkanskim zemljama u mnogome bili divergentni, njihovi politički interesi, naročito u odnosu na rusku politiku, bili su dosta bliski.

Dvojna Monarhija nastojala je ne samo da ostvari neosporan uticaj na zapadnom dijelu Balkanskog poluostrva, nego i da što je moguće više smanji ruski upliv u Rumuniji i Bugarskoj. Rusi su otezali sa povlačenjem svojih trupa iz kneževine Bugarske i istočne Rumelije i poslije roka (maj 1879) koji je za to bio određen. Konačno, 1880. Rusija je povukla vojsku sa pomenutih teritorija, pod pritiskom koji je na nju vršila Velika Britanija uz pomoć Austro-Ugarske i Francuske. I poslije Berlinskog kongresa Britanci su igrali vodeću ulogu u suzbijanju Rusije, kontrolišući komisije koje su se starale o pridržavanju dogovorenih termina.⁹⁶⁾

Austro-Ugarska je željela da austro-njemački defenzivni savez protiv Rusije, sklopljen 7. oktobra 1879, proširi ugovorom o savezu sa Velikom Britanijom, koji bi pojačao njenu poziciju prema Rusiji. Inače, Andrassy-ju je, kao i predsjedniku britanske vlade Disraeliju, bila bliska ideja o stvaranju fronta evropskih sila protiv ruske orijentalne politike. Sa svoje strane britanski državnici su pozdravili stvaranje saveza između Austro-Ugarske i Njemačke. Lord Salisbury je tih dana dao u Londonu izjavu kako vjeruje da stabilnost i mir u Evropi počivaju na snazi i nezavisnosti Austrije.⁹⁷⁾

Po globalne interese Austro-Ugarske bio bi veoma štetan javni protest Velike Britanije protiv uključenja Bosne i Hercegovine u zajedničko austrougarsko carinsko područje, koji bi bio obrazložen restriktivnim tumačenjem odredaba XXV člana Berlinskog ugovora u pogledu prava Monarhije na izmjenu carinskog režima u okupiranoj zemlji. Odjek takvog protesta bio bi za Austro-Ugarsku tim nepovoljniji što njen položaj u Bosni i Hercegovini nije još bio do-

⁹⁵⁾ F. Hauptmann, *Österreich-Ungarns Werben um Serbien 1879—1881*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs Bd. 5, Wien 1952, str. 143, 151, 157-165 i dalje, isti, *Politika Austro-Ugarske, trojecarski savez i tajna konvencija sa Srbijom godine 1881*, Godišnjak IX, 1958, str. 58, 59.

⁹⁶⁾ Vidi A. Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848—1918*, Sarajevo 1968, str. 250; J. R. von Salis, *Weltgeschichte der neuen Zeit*, Bd. I, Zürich 1951, str. 108, 121.

⁹⁷⁾ J. R. von Salis, op. cit. Bd. I. str. 116, 117.

voljno konsolidovan. Međutim, lord Salisbury nije ostvario svoju prijetnju, pa je izostao javni protest britanske vlade. Prema tome, izgleda da su austrougarski argumenti postigli odgovarajući efekat i da su opšti interesi britanske spoljne politike, koja je u doba Disraelijevog konzervativnog kabineta bila izrazito proaustrijska, odnijeli prevagu nad perifernim interesima britanske trgovine u Bosni i Hercegovini. Za liberalnu britansku vladu obrazovanu u aprilu 1880. na čelu sa Gladstone-om, koja je unekoliko izmijenila odnos prema Austro-Ugarskoj, uključenje Bosne i Hercegovine u carinsko područje Dvojne Monarhije predstavljalo je već blizu pola godine svršen čin.

Velikoj Britaniji mogla je, inače, samo dobro doći austrougarska podrška pri obnavljanju međunarodne kontrole nad egipatskim finansijama, koje je uslijedilo 1880. godine, nakon što je svrgnut keditv Ismail, a za keditva postavljen njegov sin Teufik.⁹⁸⁾ Nakon Berlinskog kongresa i zadobijanja Kipra, Egipat je dobijao centralno mjesto u imperijalnoj politici Velike Britanije i njenim trgovačkim, finansijskim i strateško-političkim interesima. Pri tome se ona u Egiptu oštro sukobljavala sa Francuskom. U ovakvom kontekstu, britanski komercijalni interesi u Bosni i Hercegovini, kojom je upravljala Austro-Ugarska, bili su od sasvim sporednog značaja za britansku vladu.

Prema podacima kojima raspoložemo, uključenje Bosne i Hercegovine u austrougarsko carinsko područje naišlo je na izvjestan odjek takođe u Srbiji i Italiji. U Srbiji je u jesen 1879. izdata proklamacija uperena protiv namjere Austro-Ugarske da izvrši carinsko priključenje okupirane zemlje. Ona je tajno prenošena u Bosnu i tamo širena.⁹⁹⁾ U italijanskom parlamentu je 17. novembra, prilikom debate o trgovinskom ugovoru sa Srbijom, poslanik Cavalletto ukazao da su austrijskim carinskim zakonodavstvom ugroženi italijanski trgovački interesi u Bosni i Hercegovini i da Austrija nema pravo tako da postupa u zemlji koja se ne nalazi pod njenim suverenitetom.¹⁰⁰⁾

Međutim, na ovome se sve i završilo. Privredna aneksija Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske, koja je i prije okupacije imala dominirajući položaj na bosanskom tržištu, nije izazvala nikakve javne proteste od strane drugih država ni poremećaje u međunarodnim odnosima zahvaljujući opštoj političkoj konstela-

⁹⁸⁾ Austro-Ugarska je zajedno sa Velikom Britanijom, Francuskom i Italijom učestvovala u upravi egipatskog državnog duga — Caisse de la Dette égyptienne, koja je osnovana 1876. i djelovala do oficirske pobune 1879. Pri tome je Francuskoj i Velikoj Britaniji kao glavnim povjericima bilo povjereno vršenje finansijske kontrole nad egipatskim finansijama. J. R. von Salis op. cit. Bd. I, str. 190—192; V. P. Potemkin, *Istorija diplomacije*, tom II, Zagreb 1951, str. 58—61.

⁹⁹⁾ HHStA, Interna XL, Kart. 137, Korresp. mit Militär. und Zivilbehörden 1879, Haymerle — Württembergu 11.11. 1879, koncept.

¹⁰⁰⁾ HHStA, Adm. Reg. Kart. 237, F 34 SR 1 2/19—1—218, Wimpffen Haymerleu 18. 11. 1880.

ciji stvorenoj u prvim godinama poslije Berlinskog kongresa. To je bio slučaj i sa drugim aktima kojim je de facto negiran sultanov suverenitet (uvođenje vojnog zakona 1881, propisi o izdavanju pasoša, konzularnoj zaštiti i dr.). Takvom političkom praksom bile su anulirane pojedine odredbe aprilske konvencije iz 1879. između Austro-Ugarske i Turske. Uskoro poslije okupacije, međunarodno-pravni odnos Bosne i Hercegovine prema Austro-Ugarskoj sve više se pretvarao u državno-pravni odnos.¹⁰¹⁾ Pri tome je relativnoj stabilizaciji austrougarskog položaja u Bosni i Hercegovini i uopšte učvršćivanju pozicija Monarhije na Balkanu doprinijelo obnavljanje trocarskog saveza između Njemačke, Austro-Ugarske i Rusije, kao i sklapanje tajne konvencije između Austro-Ugarske i Srbije 1881. godine. Ugovorom o trocarskom savezu, kojim su bile ublažene austro-ruske suprotnosti, Rusija je, ponovo kao i 1878, dala svoj pristanak da Austro-Ugarska može kad nađe za shodno anektirati Bosnu i Hercegovinu i okupirati novopazarski sandžak. Zaključenjem tajne konvencije, kojom je spoljna politika Srbije dospjela pod austrougarsku kontrolu, Srbija se odrekla aspiracija na Bosnu i Hercegovinu i Sandžak, obavezavši se da će na svom teritoriju spriječiti svaku agitaciju usmjerenu u tom pravcu.¹⁰²⁾ Međutim, prvenstveno iz unutrašnjopolitičkih razloga Austro-Ugarska je propustila da tih godina izvrši aneksiju Bosne i Hercegovine.

Uključivanje Bosne i Hercegovine u zajedničko austrougarsko carinsko područje, kao i cjelokupna carinska i saobraćajna politika koja se odvijala u početnoj fazi izgradnje sistema carinske zaštite u Evropi, imali su za posljedicu da je Monarhija u potpunosti zagospodarila bosanskim tržištem potisnuvši gotovo sasvim proizvode iz drugih država. Nasuprot tvrdnjama austrougarske diplomacije, bosanskohercegovački privredni interesi nisu bili mjerodavni za carinsko priključenje Bosne, nego prije svega interesi ekonomski vodećih krugova u Monarhiji i njena globalna balkanska politika. Ti interesi bili su tokom okupacije, naročito sa mađarske strane, u tolikoj mjeri usko shvatani da su postajali čak prepreka djelovanju austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini na privrednom polju i ostvarenju širih interesa i politike Monarhije.¹⁰³⁾ Tako je

¹⁰¹⁾ F. Schmid, *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Oesterreich-Ungarns*, Leipzig 1914, str. 15—25; H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882*, Sarajevo 1958, str. 17—21.

¹⁰²⁾ Vidi F. Hauptmann, *Politika Austro-Ugarske...*, str. 65, 66, 70. Rusija, inače nije imala ekonomskih interesa u Bosni i Hercegovini i njeno uključivanje u carinsko područje Monarhije nije je ekonomski tangiralo. Prije okupacije samo je sarajevski trgovac Filipović vodio trgovinu sa Rusijom (I. Tepić, op. cit. str. 160).

¹⁰³⁾ Vidi Dž. Juzbašić, *Izveštaj Hermana von Sautera...*, str. 53, 54, isti, *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kállayeve ere*, ANUBiH, Djela XLVIII/28, Sarajevo 1974, str. 35—37.

O neposrednim posljedicama carinskog priključenja Bosne i Hercegovine Monarhiji: A. Malbaša, *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni i Hercegovini u vrijeme režima Benjamina Kállaya*, Osijek 1940, str. 10—14; P. F.

i naknada Bosni i Hercegovini na ime carinskih prihoda (carinski averzum), koja ni u početku nije bila odmjerena u odgovarajućem iznosu, vremenom postala potpuno neadekvatna. To je bilo protivno odredbi austro-turske konvencije od 21. aprila 1879, kojom se predviđalo da se prihodi okupirane zemlje koriste isključivo za njene potrebe. Međutim, ekonomski i finansijski tretman Bosne i Hercegovine postao je isključivo unutrašnji problem Monarhije, koji su tek u prvoj deceniji XX vijeka aktualizirale narasle političke snage građanstva u Bosni i Hercegovini boreći se za ekonomsku i političku emancipaciju.

Sugar, *Industrialization of Bosnia-Hercegovina 1878—1918*, University of Washington Press, Seattle 1963, str. 45—48; F. Hauptmann, *Memorandum šefa finansijskog odjeljenja bosanskohercegovačke Zemaljske vlade Plenkera o finansijskoj problematici Bosne i Hercegovine u prvim godinama austro-ugarske okupacije*, Glasnik Arhiva i Društva arhivista BiH VIII—IX, 1968—1969, str. 550—551.

ZUSAMMENFASSUNG

ÜBER DIE EINBEZIEHUNG BOSNIENS UND DER HERZEGOWINA IN DAS GEMEINSAME ÖSTERREICH.-UNGARISCHE ZOLLGEBIET

Der Verfasser verweist zuerst auf die grundlegenden Merkmale des Außenhandels Bosniens und der Herzegowina vor der Okkupation von 1878. und auf die Rolle, die Österreich-Ungarn in ihm spielte. Er gibt weiterhin einen Rückblick auf die Ideen von der Einbeziehung Bosniens und der Herzegowina in das Zollgebiet der Habsburger Monarchie, Ideen, die mit weitreichenden politischen Zielen ab Mitte des 19. Jahrhunderts auftauchten. Zur Zeit der Ostkrise von 1875—78. hatten bei den Aktivitäten der österreich.-ungarischen Diplomatie politisch-strategische Beweggründe jedoch Vorrang vor ökonomischen Problemen. Der Grund dafür lag u. a. darin, daß sich die Interessen der österreichischen Industrie mit denen der ungarischen Landwirtschaft nicht deckten. Vor der Besetzung gab es kein Konzept darüber, was mit einem militärisch okkupierten Bosnien-Herzegowina zu geschehen sei. Noch im Laufe der Kriegsoperationen forderte die österreichische Regierung und gab damit dem Wunsch der kapitalistischen Kreise von Zisleithanien Ausdruck, Bosnien und die Herzegowina auch in kommerzieller Hinsicht zu okkupieren und für die Monarchie zu sichern. Sie drückte gleichzeitig auch ihre Hoffnung aus, daß danach weitere, zur Einbeziehung Montenegros und nach Möglichkeit auch Serbiens in die österreich.-ung. Zollunion führende, Maßnahmen folgen würden. Die österreichische Regierung war außerdem der Meinung, daß mit der Okkupation und der Einbeziehung Bosniens und der Herzegowina in die Zollunion die Bedingungen für die Realisation ihrer früheren Absichten hinsichtlich der Aufhebung der besonderen Zoll-Situation Dalmatiens geschaffen würden. Der Standpunkt der ungarischen Regierung dazu war jedoch völlig entgegengesetzt. Sie hatte sich schon früher gegen die Schaffung eines Zollverbandes mit Bosnien und der Herzegowina, mit Serbien und Montenegro, oder nur mit Dalmatien, ausgesprochen. Die ungarische Regierung hielt eine Einbeziehung Bosniens auf dem Gebiet des Zolls für in vieler Hinsicht schädlich. Dabei kam auch die Meinung der Ungarn zum Ausdruck, daß es sich um eine Okkupation handle, aber nicht um eine Annexion. Daher war man von ungarischer Seite schon im September 1878 dafür, daß Bosnien und die Herzegowina und Dalmatien bis zur endgültigen Entscheidung über ihr Schicksal gesonderte selbständige Zollgebiete sein müßten. Später jedoch stimmte die ungarische Regierung der Einbeziehung Bosniens und der Herzegowina, Dalmatiens, Istriens und noch einiger kleiner Zollenklaven zu. Sie tat das aber erst als ausreichend Garantien für die Absicherung ungarischer Gesamtinteressen auf dem Balkan gegeben waren.

Der Abschluß des internen Übereinkommens zwischen der österreichischen und der ungarischen Regierung über das Traitement Bosniens und der Herzegowina fiel zeitlich mit der Unterzeichnung der Konven-

tion mit der Türkei vom 21. 4. 1879 zusammen. Bei dieser Gelegenheit erzielten alle österreich.-ung. Faktoren Einigung darüber, daß die Einbeziehung Bosniens und der Herzegowina mit den Verfügungen des Berliner Vertrages überreinstimme. Im Herbst 1878 gab das Außenministerium den österreichischen diplomatischen Auslandsvertretungen in den europäischen Hauptstädten Anweisung zu erklären, daß der bevorstehende Akt an sich keinen politischen Charakter habe und die Frage der Souveränität nicht berühre. Der britische Außenminister Salisbury war jedoch gegensätzlicher Meinung. Er drohte, Großbritannien werde öffentlich protestieren, falls Österreich-Ungarn einseitig das Zollregime in Bosnien und der Herzegowina ändere, denn diese Maßnahme würde den englischen Import treffen. Das Echo auf solch einem Protest wäre für Österreich umso ungünstiger gewesen, je weniger seine Position in Bosnien und der Herzegowina gefestigt war. Daher appellierte Haymerle, der Nachfolger von Andrassy, unter Berufung auf die gemeinsamen Interessen Österreich-Ungarns und Großbritanniens in der Orientpolitik, an Salisbury, von seinem Standpunkt abzugehen. Haymerle versprach, daß, wo auch immer möglich, Österreich-Ungarn als Gegenleistung die britischen Interessen unterstützen werde und kündigte für die Haltung der britischen Regierung zum Wirken der internationalen Kommission für die Liquidation der ägyptischen Staatsschulden Hilfestellung an. Es scheint, daß man damit Effekt erzielte und daß die allgemeinen Interessen der britischen Außenpolitik schließlich schwerer wogen als periphere kommerzielle Interessen in Bosnien und der Herzegowina.

Die Einbeziehung Bosniens und der Herzegowina in das österreich.-ung. Zollgebiet fand in Serbien und in Italien ein gewisses Echo, die wirtschaftliche Annexion Bosniens und der Herzegowina jedoch traf, infolge der in den ersten Jahren nach dem Berliner Kongreß geschaffenen allgemeinen politischen Konstellation, auf keinerlei öffentlichen Protest der Regierungen.